

רפואה והלכה בישראל ציוני דרך, תש"ח - תשנ"ח

הרב מרדכי הלפרין

רפואה והלכה בישראל
ציוני דרך תש"ח - תשנ"ח

ראשי פרקים

א. בלבול מושגים

1. מבוא

2. אתיקה רפואית כללית

3. אתיקה רפואית יהודית

4. רפואה ומשפט עברי

5. רפואה והלכה

6. הרפואה ביהדות

ב. ספרות רפואה והלכה -
השלב הקדום

1. מתקופת המקרא ועד המאה ה-18-

2. מראשית המאה ה-19-
ועד הקמת המדינה

3. יובל לישראל

ג. עשור ראשון

1. הרבנים הראשיים -
הרב הרצוג והרב עוזיאל

2. התורה והמדינה

3. ציץ אליעזר

4. נועם - במה לבירור בעיות בהלכה

5. פוסקים אחרים

ד. עשור שני

1. רב מכר ראשון -
שמירת שבת כהלכה

2. אתיקה רפואית יהודית

3. תורה שבעל פה והמעין

ה. עשור שלישי

1. מכון שלזינגר לחקר הרפואה
על פי התורה

2. אסיא

3. מוריה

4. מחניים - הרפואה ביהדות בצה"ל

5. הפתולוגיה בתלמוד

6. לב אברהם

7. ספרים ומדריכים נוספים

ו. עשור רביעי

1. נשמת אברהם

2. אנציקלופדיה הלכתית-רפואית

3. חוק יסודות המשפט

4. השופט אמנון כרמי
והאגודה לרפואה ומשפט בישראל

5. המכונים הטכנולוגיים
בירושלים ובאלון שבות

6. כתבים נוספים

7. מרכז יעקובוביץ לאתיקה רפואית
על-פי היהדות

8. שיעורים מיוחדים

ז. עשור חמישי

1. כינוסים בינלאומיים
בארה"ב ובישראל

2. Jewish Medical Ethics (JME)

3. הלכה ורפואה במולטי-מדיה

4. פסקי דין רפואה ומשפט

5. יעל שפר נגד מדינת ישראל
- פסק דין בביהמ"ש העליון

6. ערכיה של מדינת ישראל
וחוק זכויות החולה

7. הפרייה הדדית

8. חלוצים לפני המחנה

א. בלבול מושגים

1. מבוא

בחמישים השנים האחרונות חלה מהפכה זוטא בתחום הספרות ההלכתית-רפואית. ממאמרים הפזורים במרחבי הספרות ההלכתית, דרך אסופות מאמרים שיוחדו להלכות רפואה, ועד ריכוזים מקצועיים ברפואה והלכה במבנה אנציקלופדי או בסידור קלאסי על פי סדר סעיפי השולחן ערוך. אולם המהפכה לא הסתכמה רק במבנה הצורני של הספרות המקצועית הזו, אלא באה לידי ביטוי גם במיסוד הרפואה וההלכה כמקצוע רב-תחומי, בשילובם של רופאים בעלי השכלה תורנית גבוהה ורבנים בעלי השכלה רפואית רחבה במרכזי מחקר רפואיים-הלכתיים, בקשר דו-סיטרי בין גדולי הפוסקים לבין רופאים בכירים בישראל ובפזורה, ובהטמעת עקרונות הומניים יהודיים בחוקי בריאות ורפואה מורכבים של כנסת ישראל.

במהלך יובל השנים אף נולדו מושגים וכינויים חדשים הקשורים לרפואה והלכה. המושג אתיקה רפואית יהודית שנולד בסוף העשור השני חופף במידה רבה לרפואה והלכה, אך איננו זהה לו לחלוטין. גם רפואה ומשפט עברי שהינו ענף או צאצא משותף של רפואה ומשפט ושל רפואה והלכה, איננו מושג נרדף לאביו ההלכתי. להגברת הבלבול אנו נתקלים גם במושג של הרפואה ביהדות שהשימוש בו לעיתים חופף לרפואה והלכה, לעיתים לאתיקה רפואית יהודית ולעיתים מהווה הגדרה כוללת של שני התחומים הללו, ואף יותר.

למען הסדר הטוב ראוי להגדיר תחילה את המושגים הבסיסיים הנוגעים לעניננו, ורק אחר כך לסקור את התפתחות ספרות הרפואה וההלכה במהלך יובל השנים שחלפו מאז הקמת המדינה.

2. אתיקה רפואית כללית[1]

מאז ראשית ההיסטוריה האנושית מוצאים אנו התייחסות לבעיות רפואיות-מוסריות בצורת חוקים, תקנות, הנחיות ו'שבועות', שנוסחו עבור רופאים, או על ידי רופאים. התייחסות כזו מוצאים אנו בין העמים הקדמונים השונים - בחוקי חמורבי בבבל[2], בפפירוסים מצריים, בתרבויות הודיות וסיניות, ובין היוונים הקדמונים, ובראשם היפוקרטס[3].

הקודים האתיים-רפואיים הקדומים נוסחו בדרך כלל על ידי אדם בודד, או קבוצה קטנה של אנשים, ובדרך כלל היו אלו רופאים. במשך תקופת ימי הביניים נוסחו עוד שבועות שונות שהוטמעו בהן כללים אתיים-רפואיים. בתקופה החדשה יש הרואים בעבודותיו וכתביו של תומס פרסיוואל (Thomas Percival), שפורסמו בשנת 1803, את הבסיס האתי-רפואי הראשון, שעליו נבנו הקודים האתיים המקצועיים בארה"ב ובעולם המערבי[4].

מן הראוי להבדיל בין כללים אתיים שיונקים את עוצמתם ממערכות מוסר בלבד, לבין "קודים אתיים" שנוצרו, בין היתר, כדי להסדיר יחסי עבודה ולשמור על אינטרסים של חברים בגילדות מקצועיות שונות[5]. במסגרת זו נתייחס למערכות אתיות מהסוג הראשון בלבד.

האתיקה הרפואית, בצורתה המודרנית המקצועית, התפתחה בקצב מהיר במחצית השניה של המאה ה-20,

ולאחר שהעולם המערבי החל לעכל את המידע על זוועות מלחמת העולם השנייה. היא מבוססת על תפיסות רב-תחומיות הכוללות רפואה, פילוסופיה, דת, משפט, היסטוריה, פסיכולוגיה, סוציולוגיה וחינוך. אם בעבר היה העיסוק באתיקה הרפואית נחלתם של בודדים בלבד, ולרוב היו אלו הרופאים עצמם שעסקו בתחום זה, הרי שבשנים האחרונות קיבל ענף זה תנופה רבה, והעיסוק באתיקה הרפואית הפך להיות נחלתם של רבים, הן מומחים בתחומים שונים - לאו דווקא מתחום הרפואה - והן אנשי ציבור, אמצעי התקשורת, ואחרים.

כדאי לדעת כי הרבה מהמחקרים והדעות בתחום האתיקה הרפואית המודרנית מקורם בארה"ב ובבריטניה. משום כך אין דעות ומסקנות אלו משקפות את הגישות, ההשקפות והלך-הרוחות במדינות מערביות אחרות כגון צרפת, גרמניה ואיטליה, ובוודאי שאינן משקפות את השקפות קהיליית העולם השלישי, של מדינות מזרח אירופה או של המזרח הרחוק. אין הגיון או הגינות בהנחה ששיטות והשקפות של חלק ממדינות המערב צריכות להכתיב למדינות אחרות מדיניות מוסרית בנושאי רפואה, או דרכי חשיבה ופתרון של דילמות אתיות. הדבר בוודאי נכון ככל שהוא נוגע להבדלים בין השקפות חילוניות מערביות לבין גישות דתיות שונות. הבדלים עמוקים קיימים בין הגישה החילונית המערבית לבין כל הדתות, ולא דווקא בינה לבין היהדות[6].

גם באופיה שונה האתיקה החילונית מכל מערכת חוקית-חילונית או דתית. שכן כל מערכת חוקית קובעת, בדרך כלל, עמדה פסוקה לשאלה המתעוררת בפניה, אף אם קיימים חילוקי דעות בין השופטים או בין מורי ההלכה. לעומת זאת, לדעת הרבה אתיקאים, האתיקה איננה מתיימרת להכריע באופן נחרץ בדילמות המוסריות, אלא לחדד את הבעיות, להגדיר היטב את צדדי השאלה, ולהציע חלופות הגיוניות לפתרונה.

3. אתיקה רפואית יהודית

עוד לפני שנים ספורות לא היה קיים בהלכה מושג ייחודי או התייחסות נפרדת לאתיקה רפואית. כללי האתיקה הרפואית נגזרו ישירות מכללי ההלכה של המשפט העברי, ויושמו לתחום הרפואי בדיוק כפי שאותם עקרונות יושמו לתחום הכלכלי או החברתי. אולם לאור התפתחות ענף האתיקה הרפואית בעולם המחשבה העולמי, הורגש צורך ליחד מקום לענף זה גם במסגרת היהדות, והוטבע המונח 'אתיקה רפואית יהודית'. הראשון שטבע מונח זה והשתמש בו היה הרב ישראל (עמנואל) יעקובוביץ בספרו הקלאסי (New York: Bloch Pub., 1959); 2nd ed., 1975. למעשה עוסק מחקרו של הרב יעקובוביץ בניתוח הלכתי משווה של סוגיות מגוונות בתחום הרפואה[8].

קיים הבדל עקרוני בין מורשת ישראל לבין תורות אתיות 'כלליות' או 'חילוניות' ביחס למקור הסמכות של כללי התנהגות מוסרית. ניתן להכליל ולומר שבמסורת היהודית המקור למערכת החוקים והמוסר הוא התורה, בעוד שהמקור 'החילוני' למערכות אלו הוא התבונה האנושית, שאיננה ניתנת לניתוק מהרגשים סובייקטיביים של האדם.

במורשת ישראל מצויה התייחסות נרחבת למוסר ולהתנהגות ראויים, הן בין אדם לחברו והן בין אדם למקום. שתי דרכים עיקריות להוראת ההתנהגות המוסרית הנאותה: האחת בהלכות מוגדרות ובכללים עקרוניים מחייבים, השנייה בתיאור התנהגויות של אישים שונים הראויות לחיקוי.

במקרא ובספרות ההלכה נקבעו עקרונות כלליים ביחסים שבין אדם לחברו, כגון 'ואהבת לרעך כמוך' - זה כלל גדול בתורה; 'דעלך סני לחברך לא תעביד' - זו כל התורה כולה, ואידך זיל גמור'; 'ועשית הישר והטוב בעיני ה'; 'שמרו משפט ועשו צדקה'; 'שנאו רע ואהבו טוב והציגו בשער משפט'; 'עשות משפט ואהבת חסד והצנע לכת עם אלקיך'; 'וצדיק באמונתו יחיה'; 'למען תלך בדרך טובים, ואורחות צדיקים תשמור'; 'דרכיה דרכי נועם, וכל נתיבותיה שלום'; ועוד.

מערכת המוסר היהודי, בדומה למערכת ההלכתית, איננה מסתפקת רק בכללים תיאורטיים, אלא ממלאת אותם בתוכן מעשי פרטני. דרישת ההלכה היא שכל אחד ואחת ישאף ויחתור להגיע לשלמות התנהגותית כלפי הזולת, ולא שישתפק בהגדרות מופשטות של מידות טובות. מבין תרי"ג המצוות שבתורה, יש מצוות רבות שניתן להגדירן כמוסריות או כאתיות. רשימה מקיפה של מצוות

כאלה מפורטת באנציקלופדיה ההלכתית רפואית[9]. מצוות אלו מתייחסות למגוון של עקרונות, ביניהם: הטבה, התייחסות נאותה ומכובדת לזולת, הימנעות מפגיעה בזולת במעשה, הימנעות מפגיעה בזולת בדיבור ובמחשבה, הגנה על האוכלוסיות החלשות שבחברה, שמירה על דרכי מסחר ומוסר-עבודה נאותים, שיפוט הוגן וראוי, יחסים נאותים בינו לבינה ועוד.

הדרכות והוראות מוסריות מפוזרות ברחבי ספרות ההלכה והמדרש, ומהוות בסיס לתורות מוסר מאורגנות שנוצרו בימי הביניים ובעת החדשה ולספרות מוסר ענפה. ספרות זו עוסקת בצורה מסודרת בניתוח, בהסבר ובהדגמה של התנהגות ראויה ותיקון מידותיו של אדם.[10]

באמצע המאה הקודמת נוסדה בליטא תנועת המוסר על ידי ר' ישראל ליפקין סלנטר[11]. היתה זו תנועה רוחנית אליטיסטית לתיקון המידות ולשאיפה לשלימות אישית. עקרונות התנועה חדרו מאז לרוב הישיבות ה"ליטאיות", ובהמשך בצורות שונות גם לישיבות חסידיות, והשפיעו על אישים בולטים בארץ ובתפוצות[12].

4. רפואה ומשפט עברי

"משפט עברי" הינו מונח מודרני, הכולל את העניינים בתחום ההלכה שהם נושא לזכויות וחובות משפטיות. עניינים אלו נחשבים לעניינים משפטיים גם בשיטות משפט אחרות, וזאת להבדיל מענייני דת ומוסר שאינם נחשבים לעניינים משפטיים בשיטות המשפט המודרניות[13].

מכאן שרפואה ומשפט עברי הינו צאצא משותף של רפואה ומשפט מחד ושל משפט עברי מאידך. מקצוע זה עוסק בכל הנושאים הקושרים רפואה ומשפט, כאשר הניתוח המשפטי מתבסס על הכלים של המשפט העברי. אם נסתפק בהגדרה פשטנית במקצת, ניתן לומר ש"רפואה ומשפט עברי" עוסקת בעיקר בתחום של דינים שבין אדם לחברו, אך איננה מתייחסת כמעט לדינים שבין אדם למקום. לדוגמא: חובות הרופא, החולה והחברה שייכים כמובן לתחום זה, בעוד שדיני רפואה בשבת או ביום הכיפורים אלא שייכים בלעדית לתחום הרפואה וההלכה.

5. רפואה והלכה

תחום הרפואה וההלכה רחב יותר מתחום ה"רפואה ומשפט העברי". כלולים בו גם העניינים בתחום ההלכה שהם נושא לזכויות וחובות משפטיות, וגם ענייני דת ומוסר. במילים אחרות, כלולים כאן גם דיני "בין אדם לחברו" וגם דיני "בין אדם למקום" הנוגעים לחולה, לרופא או למחקר הרפואי. תחום זה רחב יותר מ"רפואה ומשפט עברי" אך מצומצם יותר מתחום "הרפואה ביהדות".

על ההקפדה וההבדלה בין שני המונחים האחרונים מקפידים, בצדק, בעיקר המדקדקים; אולם לרוב הצרכים המעשיים מקובל להתייחס לשני הביטויים הללו כלאל ביטויים נרדפים.

6. הרפואה ביהדות

"הרפואה ביהדות" הינו תחום מקצועי רחב, הכולל הן את המקצוע "רפואה והלכה" והן ענף של מקצוע ההיסטוריה הרפואית, ענף המתייחד לעיסוק בהיסטוריה רפואית של העולם היהודי ובאלמנטים ההיסטוריים המפוזרים בספרות היהודית לדורותיה. מאז 1985 מתקיים בבית הספר לרפואה של האוניברסיטה העברית והסתדרות מדיצינית הדסה בירושלים קורס בחירה סמסטריאלי בשם "הרפואה ביהדות". בקורס שני חלקים שווים: היסטורי והלכתי-רפואי, והוא ניתן בשיתוף בין המדור להיסטוריה של הרפואה בפקולטה לבין "מכון שלזינגר לחקר הרפואה על פי התורה".

ב. ספרות רפואה והלכה - השלב הקדום

1. מתקופת המקרא ועד למאה ה-18

הדין וההתייחסות לבעיות אתיות ברפואה מבחינה יהודית-הלכתית הינם עתיקי יומין, ועקרונותיהם מפוזרים במקרא ובתלמוד. ספרות ההלכה בכל הדורות כוללת דיונים ייחודיים לבעיות מוגדרות ברפואה. דיונים אלו לא רוכזו במסגרת נפרדת, והם נשארו מפוזרים בשדות הרחבים של הספרות ההלכתית. חלקם בסוגיות התלמודים - הבבלי והירושלמי; חלקם בספרי הפוסקים - רמב"ם, טור ושולחן ערוך; וחלקם בתפזורת העניקית של ספרות השו"ת. רק בודדים, תלמידי חכמים מובהקים ששלטו פנומנלית במכמני ספרות ההלכה, היו מסוגלים לדלות מתוכה פתרונות לשאלות הלכתיות שנתעוררו עקב התפתחויות במחקר ובטכנולוגיה הרפואית. השאר נאלצו להסתפק במידע בסיסי המרוכז בכמה גושים בספרי הפוסקים, כדוגמת הלכות חולים ורפואה בטור ושולחן-ערוך יורה-דעה [14] והלכות פיקוח נפש בשבת בטור ושולחן-ערוך אורח-חיים [15]. כל שאלה שפתרונה לא הופיע במפורש בריכוז הבסיסי היתה מופנית לפוסקים המובהקים.

אופי השאלות היה ברוב המקרים סביב הפרט - החולה או הרופא, ולעיתים רחוקות יחסית נדונו גם צורכי קהילה הקשורים ברפואה [16]. במיוחד לאחר ייסודם של בתי חולים יהודיים בלונדון, ברלין וברסלאו במאה ה-18. [17]

במאה ה-17 - חי בירושלים רופא תלמיד חכם - הרב ד"ר רפאל מרדכי מלכי [18]. הרב מלכי כתב פירוש מעניין לתורה, כשהמקרא משמש לו מעין פתח ושער להרחיב בנושא הקשור בו. לדוגמה: על הפסוק "ותהי שרי עקרה" [19] צירף מאמר על העקרות וסיבותיה. לפרשת יתרו צירף מאמר על תקנות הקהל, בו תיאר, בין היתר, את מצב הרפואה והמחלות בירושלים של ימיו. בחיבורו הוא עסק, כמובן, גם בכללי רפואה והלכה הנוגעים להלכות שבת ולהלכות מילה [20]. מאמריו כוללים חומר ייחודי מעניין.

נושא רפואי-הלכתי עצמאי - ברית מילה - נדון בספרי ההלכה בעיקר בהלכות מילה של הרמב"ם, בהלכות מילה בטור ובשולחן-ערוך [21] ובספרים בודדים נוספים [22]. ככלל, מאמרים, מחקרים וספרים המיוחדים לנושא המילה החלו להופיע בדפוס רק במאה ה-19.

2. מראשית המאה ה-19 ועד הקמת המדינה

במהלך שיבת ציון של המאה ה-19 גדל והתרחב הישוב היהודי בירושלים. עם גידול הישוב גדל גם הצורך בשירותים רפואיים. בתחילת שנות הארבעים עדיין סופקו השירותים הרפואיים במתכונת מסורתית. העול הסיעודי הוטל על בני המשפחה של החולה, כאשר חולים גלמודים וזקנים נעזרו על ידי חברות "ביקור חולים" שהיו קיימות בירושלים [23]. העול המקצועי יותר הוטל על רופאים מנוסים שפעלו בעיר. במשך שנים שירת ד"ר שמעון פרנקל את יהודי העיר, לאחר שהגיע מאנגליה בשנת 1843 בשליחות משה מונטיפיורי ובמימונו [24]. במקביל להתפתחות הישוב היהודי בירושלים גדלה גם הפעילות המסיונרית בעיר, אשר כדי להתגבר על הדחיה המסורתית מפניה הפעילה מערכת רפואית מקבילה של ביקורי בית ושירותי מרפאה. תוכנית המסיון האנגלי להקים בית חולים ליהודים שהיה אמור לפעול "תוך כדי שמירת הלכות כשרות ושבת" (!) היוותה גורם מאיץ להקמת בית חולים יהודי ראשון בירושלים, אשר פתח את שערי ימים ספורים לפני מועד פתיחתו הרשמי של בית החולים המסיונרי האנגלי בשלהי שנת 1844. [25] מובן שהפעלת השירותים הרפואיים גררה עימה גם בירור הלכתי של הסוגיות הקשורות בהפעלת שירותי הרפואה היהודיים, במקביל לשאלות הקשורות בהסתייעות בשירותי הרפואה של המסיון [26].

במהלך המאה ה-19 הוקמו עוד ארבעה בתי חולים יהודיים בירושלים (רוטשילד - לימים הדסה, ביקור חולים, משגב-לדך ושערי-צדק) [27], כשהאחרון נוסד בסוף המאה, וחונכת הבניין שלו התקיימה ב-1902. שניים מבתי חולים אלו היוו קטליזטור רב עוצמה לליבון סוגיות של רפואה והלכה: בית החולים הדסה, בעיקר בעשור שלפני הקמת המדינה בשלבי הקמת בית הספר לרפואה בירושלים [28], ובית חולים שערי צדק, אשר בתחומו הוקם, לימים, מכון שלזינגר לחקר הרפואה על פי התורה.

במחצית הראשונה של המאה העשרים החלו להופיע ספרים אחדים העוסקים ברפואה ויהדות. בשלשת הכרכים של "מדרש הרפואה" שיצאו לאור בתל-אביב בהוצאת דביר בין השנים תרפ"ו (1926) ותרצ"ד (1934), אסף וכינס משה פרלמן אלפי מקורות הקשורים לרפואה מתוך ספרות התלמוד, המדרשים וספרי הזוהר. בעת עבודת האיסוף הסיזיפית קימעא, לא היה משה פרלמן מודע לעבודתו החלוצית של יוליוס פרויס (Julius Preuss)[29], רופא יהודי גרמני, שספרו המאלף *Biblisches-Talmudische Medizin* יצא לאור בברלין בשנת 1911. אולם עיון במדרש הרפואה מגלה מאות מקורות שלא צוינו על ידי פרויס.

כשנתיים לאחר הופעת הכרך הראשון של מדרש הרפואה בתל-אביב, בניו של ד"ר י"ל קצנלסון הוציאו לאור בברלין את ספרו העברי של אביהם "התלמוד וחכמת הרפואה"[30]. בניגוד לספריהם של פרויס ושל פרלמן, ד"ר קצנלסון בחר לעסוק במספר מצומצם של סוגיות רפואיות שבתלמוד: לאחר מבוא רפואי בן שבעים עמוד, הוא מרחיב בסוגיות טריפות ושחיטה; מציג את הידע המדהים של חכמי התלמוד בכללי התורשה של ההמופיליה; באנטומיה של גוף האדם כפי שמופיעה במקורות; בנגעים וצרעת; בכמות הדם בגופו של ילוד; במשמעות הרפואי של דיני טומאה וטהרה; ולבסוף כפעולה חלוצית הכין מילון רפואי עברי-יידי-רוסי-לטיני.

במהלך תקופה זו הופיעו גם עשרות ספרים ומונוגרפיות בנושא ברית המילה. חלקם עסקו רק בצד ההלכתי של המצווה, וחלקם דנים גם בהיבטים רפואיים של הנושא[31].

3. יובל לישראל

ניתן לחלק את שנות היובל לשני חלקים: המחצית הראשונה - שנות בנית המסד והתשתית, והמחצית השנייה - בנין הטפחות, הקומות הגבוהות - בה הוקמו מכוני מחקר לרפואה והלכה, והחלו להופיע הסדרות המקצועיות המונומנטליות, כדוגמת סדרת לב אברהם ונשמת אברהם; סדרת כתה"ע וספרי אסיא; אנציקלופדיה הלכתית רפואית; סדרת רפואה והלכה; סדרת הרפואה לאור ההלכה; בשבילי הרפואה ועוד. אם בראשית היובל ניתן היה לספור את הספרים העוסקים ברפואה ויהדות על כף יד אחת, הרי שבשנת היובל זקוק החוקר והלומד למספר מדפים גדושים בספרים וכתבי עת העוסקים בענפיו המרובים של מקצוע הרפואה ביהדות, כשרובם עוסקים בענף המשפטי-מוסרי - רפואה והלכה.

למרות החלוקה דלעיל, מאלף יותר לסקור את ההתפתחות המקצועית בכל אחד מחמשת העשורים מאז ועד היום.

ג. עשור ראשון

1. הרבנים הראשיים - הרב הרצוג והרב עוזיאל

עם הקמת מדינת ישראל הפכה האוטונומיה המוגבלת של הישוב היהודי בארץ ישראל לאוטונומיה מלאה. היה צורך להפעיל את כל מערכות החיים באופן עצמאי, ללא הישענות על השולט הזר. המעבר לשלטון עצמי היה חד וחייב פתרונות מהירים, אשר בדרך הטבע לא תמיד היו מושלמים. עולם ההלכה הועמד לא רק בפני שאלות מוכרות, הנוגעות לפרט או לקהילה בעלת אוטונומיה מוגבלת, אלא גם בשאלות מורכבות הנוגעות למדינה עצמאית על כל מרכיביה. הקמת הבית הלאומי היוותה קטליזטור להתפתחות המחקר הרפואי-הלכתי במקביל להתפתחות מערכות מחקר בתחומים אחרים הנוגעים להפעלה עצמית של מערכות ציבוריות. מספר אישים בולטים עסקו אז במחקר אינטנסיבי, באיסוף מקורות ומחקרים ובהוצאה לאור של מחקרים וקבצים ברפואה והלכה. הבולטים שבהם היו הראשון לציון הרב בן-ציון מאיר חי עוזיאל[32]; הרב הראשי הרב יצחק אייזיק הלוי הרצוג[33]; הרב שאול ישראלי[34]; ויבדל"א הרב אליעזר יהודה וולדינברג[35].

חלק מהפעילות המחקרית הזו החלה להתבצע מייד אחרי סיום מלחמת העולם השנייה, כשלוש שנים לפני הכרזת העצמאות. עם התפתחות הישוב בארץ ישראל, עליית היטלר לשלטון בגרמניה וצמצום האפשרויות של צעירים

יהודיים ללמוד רפואה באירופה - התחזק מאד הצורך בהקמת פקולטה לרפואה בארץ. שאלת הוראת האנטומיה הפכה אקטואלית, משום כך פנתה הנהלת בית החולים האוניברסיטאי הדסה בשאלה רשמית אל הרבנות הראשית ובקשה ממנה להתוות את הדרך הנכונה בה תוכל ללכת. הרב הרצוג נטל על עצמו את משימת המחקר ההלכתי הנוגע לשאלת לימודי האנטומיה. את מחקרו כתב בקיץ תש"ו, ופירסם את רובו בירחון הרבני המרכזי "קול תורה" [36].

עמיתו, הראשון לציון, כבר בהיותו רבה הראשי של ת"א-יפו עסק בהרחבה בנושאים רפואיים שונים [37], כולל בשאלת ניתוחי מתים לצורכי לימוד רפואה. הרב עוזיאל פרסם בנושא שתי תשובות מקיפות, בהתייחסו לשאלות שהגיעו אליו מחו"ל. תשובותיו אלו פורסמו לפני מלחמת העולם השנייה בכרך הראשון של משפטי עוזיאל [38]. למרות הבדלים ענייניים בין חוות הדעת הללו, נמצא מכנה משותף המאפשר לימודי אנטומיה לתלמידי רפואה. בעקבות חוות דעתם של שני הרבנים הראשיים נתקבלה החלטת המועצה המורחבת של הרבנות הראשית, שהציבה תנאים בסיסיים המאפשרים לימודי אנטומיה מבלי לפגוע בהלכה היהודית: הסכמה מודעת בכתב של תורם הגופה, יחד עם שמירה על האברים המנותחים והבאתם לקבורה מכובדת כדין תורה. קבלתם על ידי האוניברסיטה העברית והדסה [39] אפשרה את פתיחת בית הספר לרפואה סמוך להקמת המדינה.

לקראת חקיקת חוק האנטומיה והפתולוגיה פנה הרב הרצוג לרב א"י וולדינברג ובקשו להכין חוות דעת הלכתית בסוגיא. הרב וולדינברג כתב חוות דעת מפורטת שפורסמה, מאוחר יותר, בחלק רביעי של סידרת שו"ת ציץ אליעזר [40].

2. התורה והמדינה

הלכות מדינה, שנחשבו דורות רבים כ"הילכתא למשיחא" [41] הפכו להלכות מעשיות לאחר קום המדינה. הרב שאול ישראל, רבו של כפר הרא"ה ולימים זקן חברי מועצת הרבנות הראשית, נטל על עצמו את המשימה להמריץ פוסקים מן השורה הראשונה לברר את ההלכה בסוגיות שהתחדשו, ולערך ולהוציא לאור את קבצי המחקר המיוחדים הללו בסדרת קבצים בשם התורה והמדינה. כשנה לאחר הקמת המדינה יצא לאור הקובץ הראשון, ותריסר הקבצים שבאו אחריו יצאו לאור בין השנים תש"ו ותשכ"ב. בקובץ הרביעי, שיצא לאור בסוף תש"ב, רוכז לראשונה חומר בתחומי הרפואה וההלכה. כרכי התורה והמדינה אזלו זה מכבר מהשוק, ורק בתחילת העשור החמישי למדינה הוציא מכון צומ"ת מבחר מאמרים מתוך קובצי התורה והמדינה בעריכה מחודשת [42]. הנושאים הנידונים כאן הם: זכויות וסמכויות הרופא; שמירת החיים והבריאות; גדרי פיקוח נפש; ניתוחי מתים; המתת חסד.

3. ציץ אליעזר

הרב אליעזר יהודה וולדינברג, מחבר סידרת ספרי השו"ת "ציץ אליעזר", כיהן שנים רבות כאב בית דין בירושלים, ואח"כ כחבר בית הדין הרבני הגדול בירושלים. מקום מגוריו בסימטת מזור, כמטחוי קשת מבית החולים שערי צדק הישן הביא לקשר הדוק בינו לבין רופאי בית החולים. הוא העביר שיעור הלכתי קבוע בבית הכנסת של בית החולים, וענה במסירות לשאלותיהם, המורכבות לעיתים, של הרופאים. את תשובותיו הרפואיות פרסם בסדרת ציץ אליעזר, בין אלפי תשובותיו בנושאים האחרים. הכרך הראשון בסדרה הופיע בשלהי מלחמת העולם - בתש"ה, השני בתש"ז והשלישי בתש"א. אולם העיסוק ברפואה והלכה החל למעשה רק בכרך הרביעי שיצא לאור בתש"ד, ונמשך עד היום, כשקרוב לחמישית התשובות מוקדשים לרפואה והלכה במגוון רחב של נושאים: מעמדו, חובותיו וכללי הרישוי של הרופא; הפסקות הריון; טיפולי פוריות והפריית מבחנה; ניתוחים להפיכת המין; השתלת איברים; החולה הסופני; פסיכיאטריה והלכה; ניסויים רפואיים בבני אדם; ניתוחי גוויות; התעללות בקטינים; משאבים מוגבלים; קביעת המוות; וכן נושאים שאינם משפטיים אלא הלכתיים טהורים, כגון: דיני הטיפול הרפואי בשבתות ומועדי ישראל, תפילות וברכות הקשורות בחולה ובמטפל; דיני כשרות; ברית מילה; ועישון סיגריות בבית ובמקומות ציבוריים.

ריכוז ותימצות 112 התשובות הרפואיות הראשונות מתוך הציף אליעזר הופיע בסוף העשור השלישי בהוצאת מוסד הרב קוק בירושלים [43], ושנתיים אחר כך הופיעה המהדורה האנגלית.

הרב וולדינברג מוכר כיום כאחד מגדולי הפוסקים בעולם. תשובותיו מקיפות ועמדותיו עצמאיות, והן מבוססות על המקורות אותם הוא מפרט. הוא לא נרתע מעימותים הלכתיים קשים גם עם גדולי הפוסקים בעולם, כשהיכוח הבולט ביותר היה הדין הנוקב שהיה לרב וולדינברג עם הרב משה פינשטיין בנושא הפסקות ההריון [44].

4. נועם - במה לבירור בעיות בהלכה

בשלהי העשור הראשון הופיע הכרך הראשון של הבמה ההלכתית "נועם". הקובץ, ראשון מתוך 25 קבצים, הקדיש מקום נכבד לשאלות רפואיות הלכתיות בתחום טיפולי הפוריות. כמחצית ממאמרי הקובץ עוסקים בסוגיות רפואיות, רובם בשאלת ההזרעה המלאכותית על צורותיה השונות. המאמר החשוב בקובץ הוא מאמרו של הגרש"ז אויערבאך, מי שלימים הוגדר כפוסק הדור, וכמתווה הראשי של דרך ההלכה ברפואה המעשית בישראל. מאמר זה נחשב עד היום כאבן יסוד בתחום ההלכתי הרגיש והמיוחד הזה.

5. פוסקים אחרים

באותם ימים פעלו בארץ ובעולם מספר פוסקים נוספים מהשורה הראשונה, ביניהם הרב משה פינשטיין, שפעל בארה"ב מעל 40 שנה, וסדרת ספריו "אגרות משה" נחשבת כיסודית בספרות ההלכה. השפעת ספריו, הכוללים מאות תשובות ברפואה והלכה חרגה מיבשת אמריקה והשפיעה על הפסיקה ברחבי העולם. באירלנד פעל אז הרב יצחק יעקב וייס, לימים ראב"ד העדה החרדית בירושלים, שאת תשובותיו, רבות מהם ברפואה והלכה, פירסם בסידרה "מנחת יצחק" [45].

בבני ברק הצעירה החל לפעול הרב שמואל הלוי ואזנר, מחבר סידרת ספרי השו"ת "שבט הלוי". בירושלים פעלו אז הרב עובדיה הדאיא חבר בית הדין הרבני הגדול ומחבר סידרת "ישכיל עבדי", והרב שלמה זלמן אויערבאך, לימים גדול הפוסקים, אשר פסקיו והדרכותיו ההלכתיות מהווים עד היום את הבסיס לפעילות רפואית מודרנית על פי ההלכה. מאמרו ההלכתיים פורסמו אז בבמות שונות, ובדור שלאחר מכן לוקטו בספרי מנחת שלמה. ריכוז תמציתי מפורט של פסקי הרב אויערבאך בענייני רפואה פורסם לאחרונה ב"אסיא" [46].

ד. עשור שני

1. רב מכר ראשון - "שמירת שבת כהלכה"

באמצע העשור השני הופיע לראשונה "רב מכר" בספרות ההלכה המודרנית - ספרו של הרב יהושע י' נויבירט - "שמירת שבת כהלכה" (שש"כ) [47]. עד הופעת השש"כ היו ספרי ההלכה הנפוצים מסודרים לפי סדר השולחן ערוך, כדוגמת היצירה המונומנטלית "משנה ברורה" שנכתבה על ידי ה"חפץ חיים" מראדין בתחילת המאה. השש"כ, לעומת זאת, סידר את הלכות שבת בסידור חדש, לפי נושאים מוגדרים וממופתחים, בהתאם לרוח התקופה. ייחודו של הספר איננו רק במבנהו הנוח לשימוש, אלא גם באלפי הציונים הביבליוגרפים וההערות המשלימות המצויים בו בכל פרקיו. מתוך 32 פרקי הספר שמונה פרקים (25%) מוקדשים לנושאים רפואיים. החל מדיני פיקוח נפש, חולה שאין בו סכנה, מיחוישים, פצעים, יולדת ומינקת, דיני תינוק, יום הכיפורים, רפואה בפסח, רפואה וטרינרית ועניינים נוספים הנוגעים לרפואה ללא קשר עם הלכות שבת ויום-טוב.

המחבר, מתלמידיו המובהקים של הרב שלמה זלמן אויערבאך, מביא בספר לראשונה מאות פסקי הלכה

אקטואליים מבית מדרשו של הרב אויערבאך, פסקי הלכה שהפכו נכסי צאן ברזל של מקצוע הרפואה והלכה, והמהווים עד היום מכשירי ניווט יעילים בשימושם של מרכזים רפואיים דתיים וצוותים רפואיים שומרי מצוות. השפעת השש"כ על ההתנהגות הרפואית של שומרי הלכה היא כל כך גדולה, עד שלמרות שהנושא הפורמלי של הספר הוא כללי הרבה יותר, השפעתו על מקצוע ה"רפואה והלכה" היא חריגה בעוצמתה.

2. הרפואה והיהדות - אתיקה רפואית יהודית

לקראת סוף העשור הופיע ספרו החלוצי של רבה הראשי של בריטניה הרב ישראל (עמנואל) יעקובוביץ - "הרפואה והיהדות" [48]. המהדורה האנגלית יצאה לאור כבר בתחילת העשור, תחת השם Jewish Medical Ethics, ובכך היה הרב הראשי של בריטניה הראשון שטבע מונח זה במסגרת הספרות הרבנית. למעשה עוסק מחקרו של הרב יעקובוביץ בניתוח הילכתי משהו של סוגיות מגוונות בתחום הרפואה, והוא כולל פרקים על הגישה למדע הרפואה; אמונות אי-רציונליות ברפואה; ההלכה והחיים; ההלכה והבריאות; מוסר ובריאות; ההלכה והכאב; הטיפול בחולים; הטיפול בגוססים; הטיפול במתים; תכנון הילודה; ברית מילה; וחובותיו, זכויותיו ומעמדו של הרופא.

הספר הינו עיבוד מחודש של עבודת המחקר של הרב יעקובוביץ, אשר הוגשה לאוניברסיטת לונדון ב-1955. לשם קבלת תואר דוקטור לפילוסופיה (Ph.D.). עבודת המחקר מתבססת על ההנחה כי מצפונם של אנשי המקצוע לבדו איננו יכול להוות מדריך מוסמך לדילמות מוסריות של תקופתנו. משום כך בהתעורר בעיות מוסריות או דתיות על הרופא המטפל להסתייע במומחים לכך, בדיוק כשם שרופא כללי נוהג להיוועץ ברופא מומחה כשהוא נתקל בבעיה הדורשת מומחיות.

לדעתו של הרב יעקובוביץ "הרפואה קרובה קירבה טבעית ליהדות מבחינה היסטורית ואינטלקטואלית, ואליה ניתן ביותר להתאים את כללי המוסר ההגיוניים והפרגמטיים של המשפט העברי." [49]

3. תורה שבעל פה והמעין

בתחילת העשור הניח מוסד הרב קוק את היסוד ל"כינוס ארצי שנתי לתורה שבעל פה". הכינוס הארצי השישי התקיים בחלקו באודיטוריום של האקדמיה הרפואית בירושלים, ויוחד לסדר טהרות ולנושאים קשורים של רפואה והלכה. השתתפו בכנס בכירי אנשי ההלכה בישראל, רופאים בכירים, ורבה הראשי של בריטניה, הרב יעקובוביץ, שהוזמן באופן מיוחד כמרצה אורח. רוב הרצאות שהושמעו בכנסים הללו כונסו לספר במהלך השנה שלאחריהם (קובץ ו'), גם קבצים י"ח, כ"ד ול"ג כוללים חומר מגוון בתחומי הרפואה המודרנית וההלכה.

באותה תקופה החל להופיע כתב העת המעין, רבעון הממשיך להופיע בדיוקנות "ייקית" עד היום. במסגרת המעין פורסמו עשרות מאמרים, מונוגרפיות וביבליוגרפיות בענייני רפואה והלכה. חלקם נכתב על ידי ד"ר יעקב לוי, מוותיקי רופאי הילדים בירושלים; מטרתם של חלק גדול ממאמריו [50] היתה להביא לידי שיתוף פעולה בין פוסקי ההלכה לבין הרופאים, מטרה שבאותם הימים לא היתה עדיין כל כך מובנת מאליה.

ה. עשור שלישי

1. מכון שלזינגר לחקר הרפואה על פי התורה

בארץ קיימים היום מספר מכוני מחקר העוסקים בתחום הבין-מקצועי של רפואה והלכה. הראשון והותיק שבהם הוא המכון ע"ש ד"ר פ' שלזינגר ז"ל לחקר הרפואה על פי התורה על יד המרכז הרפואי שערי צדק בירושלים. המכון נוסד בתחילת העשור השלישי, לאחר פטירתו של מנכ"ל בית החולים שערי צדק, ונקרא על שמו. ייחודו של המכון הוא בישיבה בצוותא של רופאים וחוקרים מהשורה הראשונה יחד עם תלמידי חכמים מובהקים ועם פוסקים ידועי-שם. השילוב המיוחד הזה מאפשר למכון לבצע את משימותיו במקצועיות וביעילות. פרופ' אברהם שטינברג,

מנהלו הראשון של מכון שלזינגר [51] וחבר הנהלתו עד היום, מהווה בעצמו דוגמה לשילוב של נסיון קליני וידע רפואי מעמיק יחד עם ידע תורני נדיר.

במסגרת המכון מתבצעים מחקרים מקוריים ברפואה והלכה, מתבצעת הוראה תורנית ואקדמית בנושאים הללו, ויוצאים לאור בתפוצה בינלאומית שני בטאונים ידועים בהלכות רפואה ואתיקה רפואית יהודית: הרבעון "אסיא" בעברית וחברות (JME Jewish Medical Ethics) באנגלית. נושאי המחקר של המכון נלמדים בעיון לא רק במרכזי תורה, אלא גם בקהילה האקדמית והמשפטית ברחבי העולם. גם בתי מחוקקים בארה"ב [52] גילו ענין רב בהכרעות הלכתיות הנופלות בארץ, ובשני העשורים האחרונים הולך ומתגבר העניין הציבורי הבינלאומי במקצוע התורני-רפואי-מוסרי שעיסוקו בסוגיות של חיים ומוות.

המכון מקיים גם פרויקט שו"ת בינלאומי לרפואה והלכה (IRP) [53], במסגרתו מתקבלות שאלות בדואר אלקטרוני [54], בפקס [55], בטלפון [56] וישירות בדואר.

2. אסיא

החברת הראשונה בסידרת חוברות אסיא יצאה לאור בשלהי תש"ל. מטרת הסדרה הוגדרה אז בהקדמה לחוברת: "להביא לידיעת המעונינים והנוגעים בדבר את הבעיות [הרפואיות הלכתיות], הפתרונות והלכי המחשבה של רבנים ורופאים שעסקו בבעיות אלו. הכוונה היא להביא רק נושאים אקטואליים וחדשים שנידונו לאחרונה, ואשר נכתבו במקורות מפוזרים ובלתי ספציפיים לרפואה והלכה".

הגליון הראשון יצא לאור תחת השם "פרסומים בענייני הלכה ורפואה", וכלל אחד עשר תקצירים, ללא מאמרים מקוריים. הגליון השני שיצא לאור בשבט תשל"א היה למעשה הראשון בשם "אסיא". הוא הופיע במתכונת הנוכחית, הכוללת מאמרים מקוריים, תמציות וציורים ביבליוגרפיים למקורות נוספים. "אסיא" - שם הביטאון - משמעותו "רופא" בשפה הארמית. בראש החוברת, בסמוך לשמה, מצויינות שלוש מילים מספרות המדרש: "אסיא - אסי חיגרתך" כלומר, אדוני הרופא, הקדם ורפא את עצמך, כשהכוונה לא רק לריפוי מום פיזי אלא גם לריפוי פגם אתי-מוסרי.

עד היום (תשס"ג) יצאו לאור 72 חוברות של אסיא, [57] בהם כאלף מאמרים מקצועיים וביבליוגרפיות [58]. בעקבות החוברות יצאו לאור תשעה ספרי אסיא, הכוללים עריכה ממודרת חדשה של מאמרי אסיא עם מפתחות. מאמרים אלה עוסקים במגוון נושאים. ביניהם: היבטים מדעיים, משפטיים, מוסריים והלכתיים של שיבוט (cloning) אנושי; קביעת זמן המוות והשתלות לב; גילוי האמת לחולה המסוכן; היבטים רפואיים והלכתיים של מחלת האיידס; פסיכיאטריה והלכה; סחר באיברים; הפסקת טיפול רפואי והמתת חסד; ייעוץ ראשוני לצעיר בעל דחפים הומוסקסואליים; עישון ותוחלת חיים; כפיית טיפול רפואי; אם פונדקאית; דילמות אתיות של אחיות בבתי החולים; וכמובן עקרונות והלכות מעשיות הקשורות בחובה להציל חיי אדם.

3. מוריה

בחורף תשכ"ט הופיע הגליון הראשון של הירחון מוריה ירחון תורני לדברי הלכה ומחשבה בהוצאת התנועה להפצת תורה, ואח"כ בהוצאת מכון ירושלים. מוריה הממשיך ומופיע כבר כשלושים שנה, איננו מייחד את בימתו רק למאמרי רפואה והלכה, אלא למגוון רחב מאד של דברי הלכה ומחשבה. אולם מספר מאמרי יסוד בתחומי רפואה והלכה שפורסמו בו מהווים עד היום ציון דרך בתחום. אסתפק בשתי דוגמאות:

(א) מאמרם הרפואי של פרופ' ב' לוננפלד וחב' על פתרון רפואי לבעיית ה"עקרות הדתית" [59]. הצעתו של פרופ' לוננפלד לטיפול תרופתי בבעיה רפואית הלכתית עתיקה הכתה גלים בעולם ההלכה, וכיום היא מקובלת ברחבי העולם. כ-11 שנים אחר כך, פרסם פרופ' לוננפלד עם בנו את עיקרי המאמר ב"מוריה" כחלק ממאמר מורחב ב"מדע" [60];

ב) מאמרו המיוחד של הרב שלמה זלמן אויערבאך על כללים מעשיים בהלכות פיקוח נפש[61], מהווה עד היום אחד מאבני היסוד להתנהגותו של רופא בשבתות ובמועדים על פי ההלכה.

4. מחניים - הרפואה ביהדות בצה"ל

בשנת תש"ל הקדישה הרבנות הראשית שתי חוברות "מחניים"[62] מלאות לנושא הרפואה ביהדות. החוברות כללו מאמרים של בכירי החוקרים בישראל. ביניהם רבו הראשי של צה"ל האלוף שלמה גורן; פרופ' יהושע ליבוביץ; פרופ' דוד פלוסר; פרופ' י' זילברשטיין; הרב ד"ר ישראל (עימנאל) יעקובוביץ ואחרים. "מחניים" היה ירחון צבאי שהופק על ידי הרבנות הצבאית הראשית, ועל אף רמתו המדעית והעריכתית הגבוהה לא זכה לתפוצה רחבה. כ-17 שנה לאחר הופעת מחניים על רפואה ויהדות, הזמינה מערכת הירחון לקציני צה"ל - "סקירה חודשית" - מאמר סקירה עדכני על הרפואה המודרנית בראי ההלכה[63].

5. הפתולוגיה בתלמוד

בשטח הרפואה הצטיינו חכמי התלמוד במיוחד באנטומיה ובפתולוגיה, ולמעשה אפשר לראותם כמפלסי דרך בענף הפתולוגיה התיאורית כאלף שנה לפני פיתוחו ברפואה המודרנית. כמה מחכמי התלמוד בילו שנים ארוכות בהסתכלות ובלימוד מעשי של אנטומיה ופתולוגיה בבעלי חיים ובבני אדם. רב, אחד מגדולי האמוראים בראשית ימי התלמוד, העיד על עצמו "שמונה עשר חודש גדלתי אצל רועי בהמה לידע איזה מום קבוע ואיזה מום עובר"[64]. יתר על כן, חכמי התלמוד היו מהראשונים שבצעו נתיחה שלאחר המוות בבני אדם, ביצעו בדיקות אמבריולוגיות, בדיקות גניקולוגיות, נטלו דגימות גסטרואינטסטינליות ועוד. כל אלו בנוסף לבדיקות אנטומיות ופתולוגיות מרובות לצורך קביעת כשרותם של בעלי חיים[65].

תוארו בתלמוד מצבים פתולוגיים מגוונים, חלקם נדירים. בשנת תשל"ה נדפס ספר[66] שמטרתו היתה לאחד את ההיבטים ההלכתיים, הרפואיים וההיסטוריים להבנה שלימה יותר של המקורות התלמודיים, באמצעות כינוס הידע הפתולוגי של חכמי ההלכה, הסברתו והקבלתו לרפואה הקדומה ולרפואה המודרנית.

הספר נועד בעצם למקצוענים השולטים היטב גם ברפואה וגם בספרות ההלכה. עבורם מדובר בפנינה יקרת מציאות.

6. לב אברהם

בשנת תשל"ו הופיע לראשונה הספר לב אברהם[67]. מחברו, פרופ' א"ס אברהם הינו מומחה לרפואה פנימית (כיום מנהל מחלקה פנימית במרכז הרפואי שערי צדק) ובעל ידע נרחב מאד ברפואה והלכה. הספר מרכז הלכות מפוזרות תחת קורת גג אחת, ומסדר את הלכות הרפואה לפי נושאים - כל נושא בפרק נפרד. כדי להקל על המעין הכין המחבר תוכן ענינים מפורט בתחילת הספר, בנוסף למפתח מלא בסופו. תוך זמן קצר אזלה המהדורה הראשונה, והודפסו שתי מהדורות נוספות. לקראת סוף העשור יצא לאור כרך שני של לב אברהם. הספר על שני כרכיו כולל 64 פרקים במגוון נושאים, החל מהגדרות רפואיות-הלכתיות של חולה, דרך הלכות הקשורות לחיי היום-יום שלו, דינים הקשורים בתהליכי פוריות וניתוחים מיוחדים, וכלה בסוגיא הכאובה של המתת חסד.

7. ספרים ומדריכים נוספים

במהלך העשור יצאו לאור גם "דרך ישראל ברפואה - יחודה המוסרי ממקור ישראל"[68] מאת ד"ר דוד מרגליות,

ומדריך רפואי לפי המסורת היהודית [69] בעריכת פרופ' ל' וישליצקי.

בסוף העשור יצא לאור "הלכות רופאים ורפואה". הספר כולל ריכוז סידור ותימצות של מאה ושתיים עשרה התשובות הרפואיות הראשונות מתוך 13 כרכי "ציץ אליעזר" שיצאו לאור עד אז [70]. בספר עשרה שערים: יחס ההלכה לרופא ולרפואה; דינים הנוגעים לרפואה בשבת; מועדים וצומות; נשים ופוריות; כירורגיה והשתלת איברים; פסיכיאטריה; תרופות וכשרות; ברכות ותפילות; סביב המוות; ומגוון של נושאים נוספים כגון קדימויות ברפואה, ניסיונות רפואיים, סודיות רפואית, סמכותו ומעמדו של הרופא ועוד.

1. עשור רביעי

כבר במהלך העשור השלישי ניתן להבחין בהתרחבות תורנית ומדעית של מקצוע רפואה והלכה. אולם בעשור הרביעי חלה תאוצה מהירה של המגמה. תקצר היריעה מלמנות את כל הפרסומים ברפואה והלכה בשני העשורים האחרונים, ומשום כך נבחר מדגם, מייצג ככל האפשר, של הפעילות במקצוע. בראש המדגם ניצבות שתי סדרות מונומנטליות שהחלו לצאת לאור במהלך העשור: האנציקלופדיה ההלכתית רפואית, ונשמת אברהם על ארבעת חלקי השולחן-ערוך. בעולם ההלכה המודרנית מקובלות שתי דרכים לסידור ספרות הלכתית אקטואלית: האחת: סידור עניינים לפי סדר השולחן-ערוך, כמקובל מזה חמש מאות שנה. השנייה: סידור לפי נושאים מוגדרים בהתאם לרוח התקופה, כשהמבנה היעיל ביותר הוא המבנה האנציקלופדי. הספר נשמת אברהם בנוי במתכונת הוותיקה. האנציקלופדיה, כמובן, בנויה בדרך השנייה.

1. נשמת אברהם

הספר נשמת אברהם [71] בנוי, כאמור, במבנה הקלאסי - סידור הכללים והדינים על פי סדר סעיפי השולחן-ערוך. סידור כזה, מעלתו שמורה לתלמידי חכמים הבקיאים בשולחן-ערוך ובסדריו, והוא מאפשר הקף מלא של איסוף ההלכות המתחדשות בכל יום. סידור כזה גם מאפשר קביעות לימודית לפי סילבוס הבנוי על סדר סעיפי השולחן-ערוך. חסרונו של סידור כזה הוא הקושי של שימוש מקצועי לאלה שאינם בקיאים באותיות הקטנות. פרופ' א"ס אברהם, מחבר הסדרה, פתר היטב את הבעיה. הוא ניסה להעניק לקוראים את היתרונות של שתי השיטות, בהוסיפו תוכן עניינים מפורט מאוד בראש הספר, יחד עם מפתח משוכלל בסופו. כלים אלה מאפשרים גישה מהירה לנושא המבוקש גם לקוראים שאינם בקיאים במבנה של סעיפי השולחן-ערוך עצמו.

גם תוכנו של הספר מעניק לקוראיו אוסף דינים ייחודי, הן אלפי דיני רפואה שנלקטו מתוך ים המקורות של ספרות ההלכה, והן מאות פסקי הלכה חדשים וחדשניים שנאספו אישית על ידי המחבר מגדולי הפוסקים בארץ ובעולם, ובראשם גדולי הפוסקים הרב שלמה זלמן אויערבאך זצ"ל. כמעט ואין נושא הלכתי רפואי שאיננו נדון במסגרת הסדרה. מדובר בספרי חובה לכל איש הלכה, וכל בעל מקצוע בתחומי הרפואה והלכה.

2. אנציקלופדיה הלכתית-רפואית

סמוך לסוף העשור הופיע הכרך הראשון של האנציקלופדיה ההלכתית-רפואית. [72] האנציקלופדיה בנויה במתכונת דומה ל"אנציקלופדיה התלמודית"; היא כוללת את מגוון הנושאים הקשורים לרפואה ולטיפול בחולה מבחינתם של הרופא והחולה, והיא דנה לא רק בעניינים שבשיגרה אלא גם בנושאים ייחודיים. יש בה את הידע ברפואה והלכה המצוי במקורות, החל מן המקרא וספרות חז"ל ועד לפוסקים ולחוקרים בני ימינו. נוספו בה הערות והארות מתחומי המדע, הרפואה, הפילוסופיה, האתיקה והמשפט. משום כך היא מהווה כיום לא רק ספר לימוד ועזר לידיעת נושאי רפואה והלכה, אלא גם ספר מקור הכולל עשרות אלפי ציונים ביבליוגרפיים, הנדרשים למחקר ולהעמקה.

בין ערכי הסדרה: אבהות; איבוד לדעת, אוטונומיה ובחירה חופשית; בית חולים; גנטיקה ותורשה; הסכמה מדעת; הפלה; הפרייה חוץ-גופית; השתלת איברים; השתנות הטבעים; זקן; חולה; חניטה; טעות ורשלנות רפואית; כאב

ויסורים; ניתוחים; לידה; כשרות ושבת; לימוד רפואה; דת ומדע; ניסויים רפואיים; מיניות האדם; משאבים מוגבלים; ניסויים רפואיים בבני אדם; סודיות רפואית; פוריות ועקרות; פיקוח נפש; צער בעלי חיים; קדימויות בטיפול רפואי; רגע המוות; רופאים; תורת המוסר הכללית והיהודית ועוד ערכים מקצועיים רבים.

האנציקלופדיה מהווה ללא ספק סדרת חובה לרופא, למשפטן, לאתיקאי ולאיש הלכה, הקשור לעולם הרפואה המעשית בישראל ובפזורה.

3. חוק יסודות המשפט

במהלך העשור הרביעי, יחד עם התרחבות התורנית והמדעית של מקצוע רפואה-והלכה, גברה גם ההכרה המשפטית לתרומתו הפוטנציאלית למערכת המשפט הישראלית. כבר בתחילת העשור הביא חוק יסודות המשפט התש"ם 1980- למפנה בזיקתו של המשפט הישראלי למשפט העברי. החוק ביטל את הזיקה האנכרוניסטית למשפט האנגלי והעותמני, ובמקומה קבע זיקה חדשה למקורות המשפט העברי. החוק קובע כי: "ראה בית המשפט שאלה משפטית הטעונה הכרעה, ולא מצא לה תשובה בדבר חקיקה, בהלכה פסוקה או בדרך של הקש, יכריע בה לאור עקרונות החירות, הצדק, היושר והשלום של מורשת ישראל[73]".

בין השופטים באות לידי ביטוי שתי גישות עיקריות בפרשנות לחוק יסודות המשפט[74]. שופטים בעלי ידע מועט במקורות המשפט העברי מפרשים בדרך כלל את החוק על דרך הצמצום, ולעיתים ממשיכים בדבקותם בשיטת המשפט האנגלי שהמחוקק פנה לה עורף. לעומתם, שופטים בעלי ידע וכושר עיון במקורות המשפט העברי מפעילים את החוק הלכה למעשה[75]. אחד המיוחדים שבהם, שגם תרם רבות בתחום החינוך המשפטי להחדרת ההכרה בערכי המקורי של המשפט העברי, הוא השופט פרופ' אמנון כרמי, נשיא האגודה לרפואה ומשפט בישראל.

4. השופט אמנון כרמי

השופט פרופ' אמנון כרמי פעל רבות בתחומי הרפואה והמשפט בישראל[76] ובעולם[77]. כאחד מהבולטים בתחום, הוא העריך באופן רצינוני את האוצר המשפטי הטמון ב"מורשת ישראל" בנושאי הרפואה וההלכה. השופט כרמי פעל להעביר את המסר הזה הן לציבור המשפטנים והן לציבור הרופאים בישראל, במספר מסגרות:

הבמה לרפואה ומשפט של האגודה קיימה ומקיימת באופן עקבי עיון ורבי שיח בנושאים אקטואליים של רפואה ומשפט, כאשר לגישת המשפט העברי הוקצה מקום מכובד בדיון המקצועי.

רפואה ומשפט בטאון האגודה, החל לצאת לאור באביב 1986 בעריכתו של השופט כרמי. בין דפיו מפוזרים מאמרים רבים ברפואה והלכה, החל מגיליון מס' 1 ועד לגיליון היובל הנכחי. מגוון הנושאים ברפואה והלכה שפורסמו ביניהם ז, מאפשר את איסופם והוצאתם כספר בעל ערך עצמי.

הספר רשלנות רפואית ביהדות ובישראל[78] שנכתב תוך כדי שיתוף פעולה עם פרוייקט השו"ת הממוחשב באוניברסיטת בר-אילן, כולל מאות ציטטות ומקורות מהספרות הענפה של מורשת ישראל - התנ"ך, המשנה והתלמוד - במקביל לציטוטים ומקורות מן החקיקה והפסיקה החדשות במדינת ישראל. נושא הספר אקטואלי עד היום, ויש לו חשיבות רבה גם במחקר משפטי השוואתי.

5. המכונים התורניים הטכנולוגיים בירושלים ובאלון שבות

כבר בעשור השלישי הוקמו שני מכונים טכנולוגיים לפתרון בעיות הלכתיות: הראשון שבהם היה המכון הטכנולוגי לבעיות הלכה בבית וגן בירושלים, אותו יזם והקים הפיזיקאי, בעל פרס ישראל, פרופ' זאב לב[79]. שנים

אחדות מאוחר יותר הוקם אחיו הצעיר - מכון צמ"ת באלון שבות שבגוש עציון [80] שהוקם על ידי המהנדס הרב ישראל רוזן. שני המכונים הללו פיתחו מיכשור אלקטרוני מתקדם המאפשר פתרון של בעיות הלכתיות בשבת ובחג. בתי חולים בארץ משתמשים עד היום בפיתוחים טכנולוגיים של המכונים הללו [81]. שני המכונים נכנסו לתחום ההוצאה לאור ברפואה והלכה בעיקר בעשור הרביעי.

מכון צומ"ת החל להוציא לאור בתחילת העשור הרביעי את השנתון עב הכרס תחומין, הדין בשאלות של מדע חברה ומדינה. במסגרת השנתון מוקדש מקום קבוע ונרחב לסוגיות מעניינות בתחומי רפואה והלכה.

המכון הטכנולוגי בירושלים החל להוציא לאור בסוף העשור את סדרת "מעשה חושב" [82] ששלשה מתוך ארבעת כרכיה עוסקים בענייני רפואה והלכה.

6. כתבים נוספים

במהלך העשור הרביעי הופיעו ספרים, סדרות ספרים וחוברות נוספות בנושאי רפואה והלכה. ביניהם: סדרת הלכה ורפואה [83]; סדרת הרפואה לאור ההלכה [84]; סדרת עמק הלכה אסיא [85]; סידרת בשבילי הרפואה [86]; סדרת מאורות [87]; וספר הרפואה במקורות [88].

במקביל להופעת הסדרות המקצועיות התפרסמו מעל דפי "הרפואה" [89] מאמרים מאלפים ברפואה והלכה, כשכמה מהם נכתבו על ידי האלוף (מיל.) הרב שלמה גורן, לשעבר הרב הראשי לישראל. גם כתב העת לבעיות רפואה - מידע לרופא [90] - הנהיג מדור קבוע של רפואה ביהדות, תחת הכותרת "מה אומרים רבותינו על הרפואה".

7. המרכז ע"ש יעקובוביץ לאתיקה רפואית על פי היהדות

במהלך העשור הוקם, במסגרת הפקולטה למדעי הבריאות באוניברסיטת בן גוריון בנגב, מרכז לאתיקה רפואית על פי היהדות. יוזם המרכז, הלורד הרב ישראל (עמנואל) יעקובוביץ, דאג למימון מכובד של המרכז הפעיל והקריו על שמו.

האגדה מספרת שמתחילה פנה הלורד לבית הספר לרפואה בירושלים בהצעה להקמת המרכז, עם הבטחת מימון דולרי בן שבע ספרות. הגישה הפטרנליסטית ששלטה אז בעולם הרפואה הירושלמי, הביאה להחלטה המתנגדת למתן דריסת רגל לגורמים חוץ רפואיים בפקולטה לרפואה. משום כך הופנתה ההצעה והתקציב הכרוך בה לאוניברסיטת הנגב.

כדאי לציין, כי שנים ספורות לאחר פתיחת מרכז יעקובוביץ בבאר שבע כבר השתנתה האווירה הירושלמית, ובבית הספר לרפואה בירושלים נפתחו מספר קורסים העוסקים באתיקה רפואית כללית, באתיקה רפואית יהודית וברפואה והלכה [91].

8. שיעורים מיוחדים לרופאים

במהלך השנים התקיימו ברחבי הארץ שיעורים מיוחדים לרופאים ברפואה והלכה. בין מעבירי השיעורים דמויות ידועות מגדולי הפוסקים. הרב אליעזר ולדינברג העביר, במשך שנים, שיעור קבוע לרופאי שערי צדק בירושלים. רבה הראשי של תל-אביב הרב עובדיה יוסף, [92] לימים הראשון לציון, העביר במשך תקופה קצרה שיעורי הלכה לרופאים בתל-אביב. ראש ישיבת מרכז-הרב הרב אברהם שפירא, לימים הרב הראשי לישראל, העביר שיעורי הלכה לרופאים בירושלים במשך כשנה. הרב יצחק שפירא מנתניה העביר שיעורים לרופאים וסטודנטים בצפון הארץ. הרב יצחק זילברשטיין [93] ממשיך להעביר עד היום שיעורים חודשיים מרתקים לרופאים בנושאי רפואה

והלכה[94]. בשיעורים אלה משתתפים עשרות רבות של רופאים מכל החוגים וההשקפות. התקיימו ומתקיימים שיעורים מיוחדים נוספים, אך קצרה היריעה.

ז. עשור חמישי

1. כינוסים בינלאומיים בארה"ב ובישראל

העשור החמישי הצטיין בקפיצת מדרגה של מקצוע רפואה והלכה בארץ ובעולם. כבר בראשית העשור התקיים כנס הרופאים בינלאומי ראשון לרפואה והלכה בניו יורק[95]. לכנס זה הוזמנו להרצאת אורח מספר מומחים מישראל, מהמובילים בתחום[96]. בעקבות הכינוס הראשון נתקיימו במהלך העשור עוד ארבעה כינוסים בניו יורק.

שנה אחר כך קיימה האוניברסיטה של מדינת ניו-יורק (S.U.N.Y.) כינוס בינלאומי לאתיקה רפואית ויהדות, שגם אליו הוזמנו ארבעה מרצים מישראל.

במקביל החלה האקדמיה העברית בסן-פרנסיסקו לקיים כינוסים בינלאומיים שנתיים לאתיקה רפואית יהודית. הכינוסים הממשיכים להתקיים כל חורף עד היום ואליהם מוזמנים מרצים בכירים מרחבי העולם.

בישראל התקיים הכינוס הבינלאומי הראשון לרפואה, אתיקה והלכה[97], במרכז הרפואי שערי צדק בירושלים[98] בקיץ 1993. כינוס בינלאומי שני חזר והתקיים כעבור שלש שנים בירושלים, אף הוא בהשתתפות מאות רופאים, משפטנים ואנשי הלכה מהארץ ומרחבי העולם.

גם בממלכה המאוחדת התקיימו כינוסים דומים. ביניהם הכינוס המאוחד על הגישה היהודית לנושאי רפואה, מנצ'סטר אנגליה, נובמבר 1995.

רוב ההרצאות בכינוסים הללו הוקלטו וצולמו, כך שניתן לרכוש את קלטות האודיו והוידאו של ההרצאות על ידי פניה ישירה למארגנים.

2. *Jewish Medical Ethics (JME)*

ביטאון בינלאומי באתיקה רפואית יהודית החל לצאת לאור באנגלית בתחילת העשור[99]. הביטאון המופץ ברחבי העולם כולל חומר מגוון בתחומי הרפואה וההלכה, עם דגש על היבטים אתיים. עד כה הופיעו 7 חוברות בארבעה כרכים.

3. הלכה ורפואה במולטי-מדיה

כיאה לשנות התשעים, הטכנולוגיה המודרנית החלה להשתלב במקצוע המתפתח של רפואה והלכה. די להציג שלוש דוגמאות:

במסגרת אירגון מחדש של המועצה הדתית בירושלים הוקמה בה מחלקה לרפואה והלכה[100]. המחלקה לרפואה והלכה הפיקה בוידאו מספר סרטי דרמה באיכות גבוהה. הסרטים ממחישים בדרמה מרתקת שאלות יסוד באתיקה רפואית, כדוגמת שאלת הטיפול הכפוי, הצלת חיים מול איכות חיים, יילוד עובר לאחר שאמו מתה מוות מוחי, ועוד. סרטים אלו הוצגו הן בפורומים מקצועיים והן בפורומים ציבוריים. הם מהווים ללא ספק כלי המחשה מעולה לסוגיות באתיקה רפואית בכלל ולאיתיקה רפואית יהודית בפרט.

מכון נהוראי בבני ברק [101] פיתח תקליטור עם מערכת מידע ממוחשבת שיוחדה לרפואה והלכה. התוכנה משלבת בתוכה מאגר נתונים עצום, שמסווגים בו עשרות אלפי מושגים הלכתיים עם תוכניות חיפש משוכללות לאיחזור מידי של מושגים, פסקים וציטוטים הנוגעים בכל תחומי המקצוע [102]. מכון נהוראי מקיים גם קבוצת דיון וירטואלית על רפואה והלכה, בהשתתפות מאות רופאים ואנשי הלכה מרחבי העולם [103].

עם התפתחות האינטרנט הוקמו אתרים המשרתים את אנשי המקצוע, ואת המתעניינים ברפואה והלכה או באתיקה רפואית יהודית. לדוגמא: <http://www.szmc.org.il/machon> ו- <http://www.medethics.co.il> אתרי מכון שלזינגר לרפואה והלכה [104]; הכוללים קישוריות נוספות [105].

4. "פסקי דין רפואה ומשפט"

בתחילת העשור כתב נשיא בית המשפט העליון השופט מאיר שמגר בהקדמה לקובץ פסקי דין רפואה ומשפט [106] כי יצירת גשר בין דיסציפלינות שונות הינה מטרה בעלת חשיבות מרכזית, וכי "קירובם של התחומים המקצועיים העיוניים מקבלת חשיבות-משנה בתקופתנו ... אשר בה ההתקדמות המדעית גם שבה ומעלה בעיות אתיות רבות, אשר בהן הדיון האינטר-דיסציפלינרי הוא חיוני."

ייחודו של הקובץ הוא כפול. הן בהיותו מיוחד לנושא המשפט הרפואי על כל ענפיו, והן בשל היותו מלווה בחוות דעת המאירות את הנושאים הנדונים בפסקי הדין מהיבטים השונים. הקובץ מכיל עשרה פסקי דין של משפט רפואי, אליהם צורפו היבטים משפטיים והיבטים הלכתיים. לרוב פסקי הדין צורפו גם היבטים רפואיים, ולחלקם צורפו גם היבטים אתיים. באופן טבעי הספר מרתק את הקורא, ומקרב את התחומים הרחוקים, לעיתים, זה מזה.

5. יעל שפר נגד מדינת ישראל

הפעוטה יעל שפר נולדה להוריה חברי קיבוץ מרום גולן ב-1986. בהיותה כבת שנה אובחנה יעל כחולה במחלה הגנטית חשוכת המרפא - טיי-זקס. יעל באמצעות אמה הגישה לבית המשפט בקשה להימנע מטיפולים של מתן תרופות באמצעות עירוי או סיוע נשימתי, לכשיוחמר מצבה והיא תזדקק לטיפולים אלו. בית המשפט המחוזי דחה את בקשתה. בית המשפט העליון דחה גם את עירעורה ללא נימוקים. הנימוקים ניתנו בהרחבה לאחר מותה של יעל. עיקרם מופיע בפסק דין ארוך ומנומק של המשנה לנשיא בית המשפט העליון, השופט פרופ' מנחם אלון [107]. פסק הדין מנתח את חוק יסוד כבוד האדם וחירותו ואת המושג "מדינה יהודית ודמוקרטית" הטבוע בו. הוא עוסק במושגים עתירי מחלוקת כגון הגדרת "הציבור הנאור", "הזכות למות", "למות בכבוד" וכיוצא באלה. הוא משלב דיון באינטרסים של שמירה על חיי אדם, אותנזיה, קדושת החיים והזכות לסרב טיפול רפואי. על פי הנדרש מחוק יסוד כבוד האדם וחירותו משתמש פרופ' אלון בבקיאותו העצומה במורשת ישראל להגדרת המושג: "ערכיה של מדינה יהודית ... הטבוע בחוק".

לאחר תרגום פסק הדין המלא לאנגלית ופרסומו בדפוס [108], הוא הפך להיות חומר עיוני נגיש לעוסקים בסוגיות חיים ומוות - רפואה ומשפט - לא רק בישראל אלא גם ברחבי העולם.

6. ערכיה של מדינת ישראל וחוק זכויות החולה

מהם "ערכיה של מדינת ישראל כמדינה יהודית ודמוקרטית" אותם בא לעגן חוק יסוד: "כבוד האדם וחירותו"?

התשובה לשאלה זו איננה טריוויאלית כל עיקר והיא נתונה מעצם טיבעה לפרשנויות שונות. עם זאת רבים הם החוקים שנחקקו בכנסת תוך כדי יניקה אמיתית משורשים במורשת ישראל, וחוק יסודות המשפט התש"מ-1980-אף מצהיר על הזיקה למורשת ישראל בגלוי.

ביטוי הולם לגישת המחוקק הישראלי נתן, לא מכבר, יושב ראש ועדת החוקה חוק ומשפט בשנת 1992, בעת הבאת חוק יסוד "כבוד האדם וחירותו" לקריאה סופית בכנסת (דברי הכנסת כרך 125 [תשנ"ב] עמ' 3782-3783):

"החוק הזה הוכן בהבנה שעלינו ליצור הסכמה רחבה של כל סיעות הבית. היינו מודעים לכך שאין אנחנו יכולים להעביר חוק יסוד, שמעגן את ערכיה של מדינת ישראל כמדינה יהודית ודמוקרטית, אם לא נגיע להסכמה רחבה של כל סיעות הבית...".

החוק פותח בהצהרה דקלרטיבית, בדקלרציה שהוא נועד להגן על כבוד האדם וחירותו על מנת לעגן בחוק את ערכיה של מדינת ישראל כמדינה יהודית ודמוקרטית. החוק במובן זה קובע כבר בסעיף הראשון שאנחנו רואים עצמנו מחויבים לערכים של מורשת ישראל ומורשת היהדות, שכן נקבעה מפורשות קביעה פוזיטיבית - ערכיה של מדינת ישראל כמדינה יהודית וגם דמוקרטית. החוק מגדיר כמה מחירויות היסוד של הפרט, שאף לא אחת מהם עומדת בסתירה למורשת ישראל או לעולם הערכים הרווח והמקובל היום בישראל על כל סיעות הבית" [109]

גישה זו איננה גישה חדשה, והיא תואמת להפליא דברים שהשמיע בכנסת בשנת 1961 (!) ח"כ (לימים שר המשפטים) חיים צדוק, בדיון על חוק הכשירות המשפטית והאפוסטרופות התשכ"ב-1962 (דברי הכנסת, קריאה ראשונה, כרך 32, עמ' 156):

"...ספר החוקים של מדינת ישראל, מראשית קיומה ועד היום, זרוע חוקים בתחום הקרוי "עניני המעמד האישי" שהם שילוב של עקרונות המשפט העברי עם עקרונות משפטיים מודרניים..."

"...בכל מערכת החקיקה שלנו קיימנו בקפדנות את הדינים הדתיים בעניני נישואין וגירושין, ונזהרנו מלפגוע בהם. ועוד נזהרנו שלא לחוקק חוקים העומדים בסתירה כלשהו לאיזה ציווי דתי." [110]

עיון בחוק זכויות החולה [111] מאשר את הדברים הללו ומצביע לפחות על שני סעיפים היונקים יניקה אמיתית משורשים במורשת ישראל: סעיפים 15 (2) ו 15 (3).

סעיף 15 (3) קובע כי "בנסיבות של מצב חירום רפואי רשאי מטפל לתת טיפול רפואי דחוף גם ללא הסכמתו מדעת של המטופל, אם בשל נסיבות החירום, לרבות מצבו הגופני או הנפשי של המטופל, לא ניתן לקבל את הסכמתו מדעת; טיפול רפואי המנוי בתוספת יינתן בהסכמת שלושה רופאים, אלא אם כן נסיבות החירום אינן מאפשרות זאת."

ברור שסעיף זה ניזון מערכי מדינת ישראל כמדינה יהודית, אשר על פי מורשת ישראל ערכם של החיים נמצא במקום גבוה בסולם הערכים. מעניין לציין, כי במהלך הכנת החוק, בעת דיון בלשכת היועץ המשפטי לממשלה (השופט מיכאל בן יאיר), שררה הסכמה רחבה בין המשתתפים, ביניהם פרופ' אסא כשר, על חשיבות סעיף זה, ללא תלות ביחסם היום יומי להלכה.

גם לסעיף 15 (2) המתבסס ברמה העקרונית על האוטונומיה של הפרט והסכמתו הרטרואקטיבית מדעת, יש מקור לא רק בשכל הישר אלא גם בספרות ההלכה [112], והדברים עתיקים.

7. הפרייה הדדית

במהלך העשור החמישי התרחבה והלכה גם מגמת השילוב של מקצוע רפואה עם דיסציפלינות שונות. התרבו עבודות מחקר אקדמיות ברפואה והלכה במוסדות הרפואה בישראל; בכנסים רפואיים-משפטיים, ארציים ובינלאומיים, יש דרישה קבועה להרצאות מקצועיות ברפואה והלכה; החברה הישראלית לאתיקה רפואית מקפידה

ללמוד גם את עמדת ההלכה בסוגיות רפואיות אקטואליות; ספרי חוק ומשפט מקדישים מקום לבירור עמדת המשפט העברי בסוגיות רפואיות חדישות[113]; משרד המשפטים, במסגרת המכון להשתלמויות שופטים ע"ש ד"ר י. זוסמן, מזמין מרצים ומומחים לאתיקה רפואית יהודית, כמו גם במסגרת המכון להשתלמויות פרקליטים ויועצים משפטיים.

תופעה זו איננה ייחודית לישראל. ההתפתחות המקצועית יחד עם המודעות הציבורית למקצוע, הביאה לכך שכמעט בכל תחום שעוסק ברפואה על היבטיה המשפטיים והאתיים, מתקיים קשר של הפריה הדדית עם ההיבטים ההלכתיים היהודיים.

תודעת המקצוע חדרה גם לתחום התודעה הציבורית, הן ברמת התקשורת הישראלית והן ברמת התקשורת הזרה. בשנים האחרונות, כשמתעוררת התעניינות ציבורית/תקשורתית בנושאי אתיקה רפואית, יש גם פנייה כמעט אוטומטית לקבלת חוות דעת ממומחה לרפואה והלכה.

8. חלוצים לפני המחנה

בתחילת שנת היובל לישראל (סתו תשנ"ח, סוף 1997) יצא לאור בארצות הברית ספר מעניין המסכם את ההתפתחות הבין-לאומית באתיקה רפואית יהודית. שמו של הספר: "חלוצים באתיקה רפואית יהודית"[114]. עורך הספר, פרופ' פרד רוזנר מניו-יורק, נמנה על חברי הקבוצה הקטנה שקידמה את המקצוע בדור האחרון.

הספר מציג לפני הקורא את דמויות המפתח הבינלאומיות בעולם הרפואה וההלכה, ומנסה לתת לקורא גם סקירה תמציתית על עבודתם בתחום. כמחצית מדמויות המפתח המוצגות בספר הם תלמידי חכמים ורופאים מישראל.

המלאכה טרם נשלמה. נשאר עדיין שאלות פתוחות בסוגיות קשות של חיים ומוות[115], כמו גם ויכוחים שטרם הוכרעו לגבי זהותו ויחוסו של אדם במצבים מיוחדים[116]. אולם כשמסתכלים אחורה על התפתחות עולם הרפואה וההלכה בחמישים השנה האחרונות, מסתבר שיש, כנראה, מקום לשמינית שבשמינית[117] של גאווה.

(מקור: אסיא סג-סד (טז, ג-ד), כסלו תשנ"ט, 33-65 עם תיקונים ועדכונים)

על פיקוח נפש בביקור חולים, על הדבקה באידס בשוגג

ועל שיטת הבחירה בסקירת 50 שנות רפואה והלכה*

לכבוד העורך,

נתקבלו בברכה שתי חוברות אסיא, המלאות וגדושות במראה ובחידו"ת, חכמת התורה בכל שטחי הרפואה (והבנתי פשט חדש בלשון הפסוק "וחי בהם" שעל ידי "בהם" - הדברי תורה, הנידון ההלכתי הנוגע לכל אבר ואבר, יתן חיות דקדושה בכל אבר ואבר ודו"ק).

מצ"ב הערות מספר תוך כדי עיון בחוברות:

ד. בחוברת ס"ג, בסקירה אודות הרפואה וההלכה⁴, מטבע הדברים סקירה זו אינה יכולה להיות מקיפה דיה, אולם עלולה ל"הכשל" בנתינת ציונים. אם הקובע להכלל בסקירה זו הוא: תרומת פלוני למצב הרפואה והאתיקה במדינה (כאשר ההדגשה היא של תרומה במסגרת ממלכתית, כמו כינוסים, מאמרים וכדו') הרי יתכן שרשימה זו מדויקת ונכונה להיכנס למסגרת של "חמישים שנות מדינה", אולם כאשר נדון מנקודת מוצא של ההלכה וה"התפתחות" בה יחס לנושא הרפואה, אין המדינה קובעת נקודה כלשהי, בתי חולים היו קיימים גם לפני כן, ורבים דנו בשאלות רפואיות תמיד. נקודה זו גרמה, לאי-הצגת נתונים מדויקים מכיוון נוסף, תחת הכותרת "פוסקים אחרים" כונסו יחדיו כמה מהמכונים "פוסקי הדור" שמשום מה לא זכו לכותרת עצמית, אולם כב' בודאי יודע שרמת ההישמעות לפסקיהם ובפרט למסוימים מביניהם (מבלי להיכנס לדירוג, אלא למציאות) עולה עשרת מונים על כל הספרים והשמות שהוזכרו בשאר המאמר.

אגב, מדוע הושמט שמו של מרן החזו"א ממאמר זה (וראה בדרך אגב בהע' 10), וכי פסקיו בענייני פצוע דכא ורפואה בשבת אינם "אבני יסוד", מלבד ידיעתו בענייני רפואה גופם? תמוה הדבר! כמו כן שמו של הגרצ"פ פרנק, הרש"י ז"ל במאמרו על משפט שילוק בעניין בעלות האדם על גופו, וספרו של הרב שלזינגר על הטיפול בתינוק בשבת. שמו של הגר"י זילברשטיין ופרסומיו השונים יכלו להיזכר בצורה מפורטת יותר. (וכן הגרז"ל גולדברג והגר"א נבנצל). ומה עם בתי החולים לניאדו ומעייני הישועה, שבודאי תרמו רבות ליישום ההלכה בתחום הרפואה, ומונהגים באופן קבוע ע"י גדולי הפוסקים (מלבד מה שלא הוזכרו רבני שערי צדק בעבר ובהווה). גם ראוי לציין, את "ארגוני החסד והרפואה" למיניהם שבודאי תרמו יותר מכל בגופם ובממונם לאתיקה הרפואית, לא רק כדיבורים אלא במעשים, וכן "חברת הצלה" ודומיה שהיפנו שאלות רבות למורי הוראה, בתחום רפואה ושבת ועוד.

אין ביקורת זו כמטרה לעצמה, אלא אם יפורסם מאמר זה בשנית בספר אסיא וכדו', לענ"ד יש לתקן בדברים כנ"ל.

יה"ר וחפץ ה' בידכם יצליח להמשיך להפיץ דעת תורה ברורה בכל שטחי החיים בכלל וברפואה בפרט.

בברכה,

הרב מנחם אדלר

תשובת העורך:

תודה מיוחדת על הערות כת"ר לחוברת אסיא.

בהערה ד מבקר מר את הקריטריונים להכללות בסקירת ציוני הדרך להתפתחות מקצוע הרפואה והלכה בישראל (אסיא סג-סד 33-65 ולעיל עמ' 36-3).

דומני שלפי הבנתו של מר היה ראוי ליחד מקום מרכזי לא רק למרן החזו"א זצ"ל, אלא בראש ובראשונה לגדולי הפוסקים שבכל הדורות, כדוגמת: המ"ב, המ"א, ולפניהם הרמ"א, מרן הב"י, ר"י בעל הטורים, הרא"ש, הרמב"ם, הרי"ף וכו'. שהרי ללא מפעלם היינו מגששים (גם בהלכות רפואה) כעיר באפלה. אולם ברור שלא לזאת נועדה הסקירה.

מטרת הסקירה הינה להציג את הגורמים שתרמו להפיכת הנושא ההלכתי הטהור של "רפואה והלכה" למקצוע

מכובד לא רק בקרב אחב"י האמונים על ד' אמות של הלכה, אלא גם בקרב אלה שאינם אמונים על עמל התורה ומצוותיה.

הערכה כללית כזו, לא רק שיכול להיות בה קידוש ה' כפשוטו, אלא יכולה להביא גם לקירוב לבבות לנושאי הלכה אחרים. וכבר היו דברים מעולם. ואם הגדרה זו ברורה אזי מובן עיקרון הבחירה של המאמר, אף כי שגיאות מי יבין, ומדי פעם אני מוצא השמטות שהיה מן הראוי לציין.

לדוגמא, מכון פוע"ה (פוריות ורפואה עפ"י ההלכה) שנוסד על ידי הרב מנחם על ידי הרב מנחם בורשטיין במחצית הראשונה של העשור החמישי. בשנותיו הראשונות עסק מכון פוע"ה בשני נושאים:

יעוץ והכוונה הלכתית בנושא פוריות, כאשר כל רופא או זוג מטופלים יכול היה לפנות בשאלות הלכתיות בתחום הפוריות, ולקבל הכוונה ויעוץ מתאימים.

מתן שירותי פיקוח הלכתי לטיפולים הרגישים המתבצעים במעבדות הפוריות של בתי החולים, כשהפיקוח כבר הצליח למנוע טעויות והחלפות.

בשנתיים האחרונות התרחבה מאוד פעילות המכון וכיום נוספו לפעולותיו גם כנסים וימי עיון לרבנים ורופאים, הדרכת מדריכי חתנים וכלות, הכנת תדריכים רפואיים הלכתיים, שירותי שו"ת לציבוד ועוד, ניתן לקבל פרטים נוספים בטלפון 02-5375050.

ואסיים בברכה נאמנה ובהוקרה רבה

מרדכי הלפרין.

(מקור: אסיא סה-סו (יז, א-ב), אלול תשנ"ט, 187-184)

- [1]. ראה: שטינברג אברהם, אנציקלופדיה הלכתית רפואית, כרך ו, ערך "תורת המוסר הכללי" (הוצאת מכון שלזינגר, ירושלים, תשנ"ט).
- [2]. מלך בבל במאה ה-18 לפנה"ס. החוקרים חלוקים על התיארוך המדויק של שלטונו (האנציקלופדיה הישראלית הכללית, ערך: חמורבי).
- [3]. 460-337 לפנה"ס לערך. אחד משלושת ספרי הלימוד הרפואיים הגדולים שכתב הרמב"ם היה "פירוש לפרקי אבוקראט" (= היפוקרטס). תורגם לעברית ע"י ד"ר זיסמן מונטנר, ויצא לאור בהוצאת מוסד הרב קוק, ירושלים תשכ"א.
- [4]. ראה 630 (1979): *Chapman, C.B., N Engl J Med* 301, הובא באנציקלופדיה הלכתית רפואית, ערך תורת המוסר הכללי, שם.
- [5]. כדוגמת "הכלל האתי" של אירגון ייננים (מומחי יינות) בריטי (The Institute of Masters of Wine) המופיע במהדורת 1986, והקובע כי "על חברי האירגון להכיר בחשיבות השמירה והקידום של מוניטין היין ומוניטין הסחר בו" (מקור: Gorlin R.A. [ed.], *Codes of Professional Responsibility*, Third Edition, Bureau of National Affairs, Washington DC, 1994, p. 191) וכדוגמת "הכלל האתי" של לשכת עורכי הדין בישראל שבמשך שנים רבות אסר מתן הנחה במחיר שירות משפטי, עד שבוטל ע"י בג"ץ.
- [6]. שטינברג אברהם, אנציקלופדיה הלכתית רפואית, כרך ו, ערך "תורת המוסר היהודי".
- [7]. אמנם מתרגמת הספר לעברית (גאולה בת יהודה [רפאל]) לא השתמשה במונח זה, אלא קראה לספר המתורגם הרפואה והיהדות (ירושלים: מוסד הרב קוק, תשכ"ו).
- [8]. ראה להלן בסקירת העשור השני.
- [9]. כרך ו, ערך "תורת המוסר היהודי", שם.
- [10]. על היחס בין ההלכה הצרופה לבין המוסר היהודי ראה בספר אמונה ובטחון לחזון אי"ש, פרק ג - מוסר והלכה (הוצאת הרב ש. גריינמן, ירושלים, תשי"ד). הובא גם בסוף "ספר חזון איש על סדר טהרות". (בני ברק, תשל"ד).
- [11]. ראה הגר"י וינברג, שו"ת שרידי אש, כרך ד', תנועת המוסר; עמנואל אטקס, ר' ישראל סלנטר וראשיתה של תנועת המוסר, הוצאת מגנס, האוניברסיטה העברית, ירושלים, 1982.
- [12]. ההשפעה ניכרת לא רק על גדולי תורה ויראה, אלא אף על אישים שלא נשארו ספונים בד' אמות של הלכה, כדוגמת השופט משה זילברג (1975-1900), שופט בית המשפט העליון (1970-1950), ואחרים.
- [13]. האנציקלופדיה הישראלית הכללית (בית הוצאה כתר, ירושלים, 1987) ערך משפט עברי.
- [14]. שו"ע יורה דעה, סימנים שלה-שלז.
- [15]. שו"ע אורח חיים, סימנים שכח-של.
- [16]. ראה שטינברג אברהם, "בית החולים בספרות ההלכה" ספר אסיא ב (הוצאת מכון שלזינגר וראובן מס,

ירושלים תשמ"א) עמ' 146-153.

[17]. שטינברג, שם. ראה גם קוטק שמואל, "תולדות אישפוז חולים" ספר אסיא ב, עמ' 195-198.

[18]. נולד ב-1640 לערך באיטליה, עלה לירושלים בשנת 1677, ונלב"ע בשנת 1702.

[19]. בראשית יא, ל.

[20]. ראה: מאמרים ברפואה לרבי רפאל מרדכי מלכי, ליקט וסידר וכתב מבוא - מאיר בניהו. הוצאת יד הרב ניסים, ירושלים, תשמ"ה.

[21]. יורה דעה, סימנים רס-רסו.

[22]. כדוגמת כללי המילה לרבי יעקב ורבי גרשון הגוזר, מוהלים בני המאה ה-13 (אב ובנו) בגרמניה.

[23]. מורגנשטרן אריה, גאולה בדרך הטבע (הוצאת מאור, מהדורה שניה, ירושלים 1997) פרק טז - בית החולים היהודי הראשון בירושלים, עמ' 307-326.

[24]. מורגנשטרן אריה, שם.

[25]. מורגנשטרן אריה, שם.

[26]. על החרם שהוטל בשנת 1845 בירושלים כנגד שיתוף עם המסיון - ראה מורגנשטרן, שם.

[27]. ליבוביץ יהושע, "לתולדות בתי החולים בירושלים" ספר אסיא ב, עמ' 199-203.

[28]. ראה זילברשטיין א"ד, "בעיית ניתוחי המתים ופיתרונה" יבנה - קובץ אקדמאי דתי, כרך ג, (חוב' זיב) ניסן תש"ט, עמ' 210-215; הערה ותיקון למאמרו של זילברשטיין בהרב קלמן כהנא, ניתוחי מתים בהלכה, המעיין ז, ב, 43-72, בעמ' 49-50 (תשכ"ז); אנציקלופדיה הלכתית רפואית, כרך ג, ערך "ניתוח המת".

[29]. 1914-1861. ראה: Rosner F., "Julius Preuss," *Medical History* 19:4 (1975): 376-388.

ספרו של פרויס טרם תורגם לעברית, והוא מחכה עדיין לגואל עברי. לעומת זאת פ' רוזנר (Fred Rosner) תרגם וערך את המהדורה האנגלית שיצאה לאור ב-1978 ע"י Hebrew Publishing Company בניו יורק.

[30]. התלמוד וחכמת הרפואה, מאת ד"ר י.ל. קצנלסון (בוקי בן יגלי), הוצאת "חיים" ברלין תרפ"ח.

[31]. ראה: א' שטינברג, הביבליוגרפיה על מצוות המילה, ספר אסיא ג, עמ' 366-, תשמ"ג.

[32]. 1953-1880, יליד ירושלים, הראשון לציון הרב הראשי של ארץ ישראל מ-1939, ושל מדינת ישראל מלאחר הקמתה עד פטירתו.

[33]. 1959-1888, יליד לומז'ה שבפולין, Ph.D - 1919. מאוניברסיטת לונדון על מחקרו בתחום התכלת והארגמן בישראל בימי קדם. 1937-1921 הרב הראשי של אירלנד החופשית, הרב הראשי של ארץ ישראל מ-1937, ושל מדינת ישראל מלאחר הקמתה עד פטירתו. אביו של הנשיא השישי של ישראל - חיים הרצוג.

[34]. 1995-1912, זקן חברי מועצת הרבנות הראשית לישראל וראש ישיבת מרכז הרב. דיין בבית הדין הרבני הגדול 1982-1965.

[35]. נולד ב-1917, כיהן שנים רבות כאב בית הדין הרבני בירושלים וכחבר בית הדין הרבני הגדול, מחבר סדרת ספרי השו"ת "ציץ אליעזר" (22 כרכים), חתן פרס ישראל בשנת תשל"ו, חתן הפרס העולמי הראשון לרפואה אתיקה והלכה תשנ"ג-1993.

[36]. קול תורה, שנה א, חוברת ב-ג, סיוון תמוז תש"ז, ובהמשכים עד שנה ג, ניסן אייר תש"ט (1949). (הובא בזילברשטיין א"ד, "בעיית ניתוחי המתים ופיתרוןה" יבנה - קובץ אקדמאי דתי, כרך ג, [חוב' ז-יב] ניסן תש"ט, עמ' 210-215, בעמ' 215); הודפס שנית עם השלמות מתוך כתב היד בהגרי"א הרצוג - פסקים וכתבים כרך ה, הוצאת מוסד הרב קוק, ירושלים תש"נ, עמ' תקעז-תרד).

[37]. סיכומי תשובותיו בעניני רפואת נשים ופוריות בהלכה פורסמו על ידי אברהם שטינברג בספר אסיא ב עמ' 143-127.

[38]. משפטי עוזיאל, כרך א (תל-אביב, תרצ"ה), חלק יו"ד, סי' כח-כט (הודפס שוב בשו"ת פסקי עזיאל בשאלות הזמן, סי לב-לג), בעקבות הויכוח בו השתתף בירחון "שערי ציון", ירושלים, שנה ו, חוב' ו-ז (ניסן תרפ"ו).

[39]. מאוחר יותר הוטמעו כללים בסיסיים אלו גם בחוק האנטומיה והפתולוגיה תשי"ג-1953. 17 שנה מאוחר יותר קיבלה הכנסת את חוק האנטומיה והפתולוגיה (תיקון) התשמ"א-1980. נוסח משולב של החוק לאחר התיקון פורסם גם באסיא מא, עמ' 22-24 (תשמ"ו).

[40]. ציץ אליעזר, ח"ד, (ירושלים, תשי"ד) סי' יג.

[41]. הכוונה להלכות שאינן אקטואליות, אשר אמורות להיות מעשיות רק לעתיד לבוא, בימות המשיח.

[42]. "בצומת התורה והמדינה" (עורך: י' שביב, הוצאת מכון צומ"ת, אלון שבות, תשנ"א) ג' כרכים.

[43]. שטינברג א', הלכות רופאים ורפואה ע"פ שו"ת ציץ אליעזר, מוסד הרב קוק, ירושלים, תשל"ח.

[44]. ראה הלכות רופאים ורפואה, שם, עמ' ל"ג-מ"ו.

[45]. תמצית של למעלה ממאה תשובות הלכתיות מתוך מנחת יצחק פורסמה בספר אסיא ב, עמ' 29-57 תשמ"א, ע"י ד"ר אברהם שטינברג.

[46]. שטינברג אברהם, מנחה לשלמה - פסקי הגרש"ז אויערבאך זצ"ל בהלכות רפואה, אסיא נט-ס, 5-45 (תשנ"ז). ראה גם מ. הלפרין "קוים אחדים לדרכו של הגרש"ז אויערבאך בהלכות רפואה ופיקוח נפש", אסיא נז-נח, 61-17 (תשנ"ז).

[47]. "שמירת שבת כהלכתה - כולל דיני שמירת שבת ויום טוב וחול המועד בשים לב לבעיות שהתעוררו בזמננו"

מאת: יהושע ישעיה נויבירט, הוצאת פלדהיים, ירושלים תשכ"ה.

[48]. "הרפואה והיהדות - מחקר השוואתי והיסטורי על יחס הדת היהודית לרפואה" מאת הרב ד"ר עימנואל יעקובוביץ, מאנגלית: גאולה בת יהודה. מוסד הרב קוק, ירושלים תשכ"ו.

[49]. מתוך הקדמת המחבר.

[50]. ביבליוגרפיה מלאה של מאמרי ד"ר לוי פורסמה בספר אסיא ה, 315-319 (תשמ"ו).

[51]. מיום ייסודו ועד תשמ"א.

[52]. ראה 56 (1989): *JME* Vol. 1, no. 2.

[53]. International Responsa Project.

54. medhal@szmc.org.il.

[55]. פקס מס' +972-2-652-3295.

[56]. טל.מס': +972-2-655-5266 בשעות העבודה, ובערב +972-2-678-6656.

[57]. לאחר הופעתה של החוברת ה-30 ופרישתו של המייסד והעורך הראשון - ד"ר שטינברג - מניהול מכון שלזינגר ומעריכת אסיא, נכנס לתפקידו ד"ר מרדכי הלפרין הממשיך במלאכה עד היום.

[58]. אחד המפתחות הביבליוגרפיים החשובים הרואים אור באסיא הוא המפתח התמציתי המוער של הרב מאיר וונדר. כמעט בכל חוברת אסיא מופיע המפתח המוער המכסה שנה שלמה בספרות ההלכה והרפואה, החל משנת תשמ"א. הביבליוגרפיה מחולקת לפי נושאים עם תמצית מקוצרת של הנדון במאמר. לכל ביבליוגרפיה חד שנתית מוערת כזו מצורפים מפתח נושאים ומפתח מחברים מפורט.

[59]. ב' לונגפלד ונ' בירנבאום, "טפול בעקרות עקב אי-התאמה בין ימי הפוריות וזמן הטבילה" מוריה ב:א-ב, מח-נב, תשל"ל.

[60]. א' וב' לונגפלד, "המאבק בעקרות - עקרונות הטיפול התרופתי לגרימת ביוץ" מדע כה:2, 72-77, (1981).

[61]. הרב שלמה זלמן אויערבאך, "בירורים וספקות בעניין פיקוח נפש דוחה שבת", מוריה ג:ג-ד, י-לו, תשל"א.

[62]. מחניים קכ"ב וקכ"ג, הוצאת צבא הגנה לישראל - הרבנות הצבאית הראשית, חשוון וכסליו תשל"ל.

[63]. מ' הלפרין, "הרפואה המודרנית בראי ההלכה", סקירה חודשית, קחנ"ר, צה"ל, כרך 34, חוב' 6, 33-44, (1987).

[64]. סנהדרין, ה, ב.

[65]. פירוט ביבליוגרפי ראה שטינברג, שם, עמ' 5-6.

[66]. שטינברג אברהם, פרקים בפתולוגיה בתלמוד ובנושאי כליו, מכון שלזינגר, ירושלים תשל"ה. מהדורה מעודכנת עם הוספות רבות הכוללות את פרקי הספר (למעט הפרק האחרון העוסק בפתולוגיה של הראש), הופיעה כשער עצמאי בספר אסיא ו' (תשמ"ט)

[67]. א"ס אברהם, לב אברהם - הלכות רפואה לחולה ולשמשיו, הוצאת פלדהיים, ירושלים, תשל"ו.

[68]. הוצאת האקדמיה לרפואה, ירושלים, תשל"ל.

[69]. הוצאת יד הרב הרצוג, ירושלים, תשל"ז.

[70]. שטינברג אברהם, הלכות רופאים ורפואה על פי שו"ת ציץ אליעזר, מוסד הרב קוק, ירושלים, תשל"ח. שנתיים אחר כך הופיעה המהדורה האנגלית.

[71]. א"ס אברהם, נשמת אברהם - הלכות חולים רופאים ורפואה, 6 כרכים, הוצאת מכון שלזינגר, ירושלים (תשמ"ג-תש"ס).

שני הכרכים הראשונים (או"ח וי"ד) יצא במהדורתם הראשונה בהוצאת וגשל, ירושלים.

[72]. שטינברג אברהם, אנציקלופדיה הלכתית רפואית, 6 כרכים, הוצאת מכון שלזינגר, ירושלים (תשמ"ז-תשנ"ט). על מפעלו הייחודי ביצירת האנציקלופדיה, הוענק פרס ישראל לפרופ' שטינברג בשנת תשנ"ט.

[73]. חוק יסודות המשפט התש"ם 1980 - סעיף 1 לחוק. כמו כן, סימן 46 לדבר המלך במועצתו לארץ ישראל 1922-1947, המשעבד את המשפט בארץ למשפט האנגלי - בוטל בסעיף 2 שם. לכן, וויכוח על פסיקה בלקונה משפטית, מן הראוי שיוכרע לא לפי השקפה של שופט זה או אחר אלא לפי חוק יסודות המשפט. ראה: מרדכי הלפרין, "היבטים משפטיים לאור חוק יסודות המשפט התש"ם 1980-", אסיא, מט-נ (כרך יג, חוב' א-ב) תש"נ, עמ' 84-83.

[74]. לדוגמא ראה: ע"א 546/78, בנק קופת עם נ' הנדלס ואח', פד"י ל"ד (3), עמ' 58; וד"נ 13/80, הנדלס נ' קופת עם ואח', פד"י ל"ה (2), עמ' 785.

[75]. פרופ' נחום רקובר, המשנה ליועץ המשפטי לממשלה, תרם תרומה מיוחדת להגברת נגישות המשפטיים לדיני המשפט העברי. בעשרות ספרים, פירסומים ומפתחות ממוקדים הוא איפשר לשופטים ולעורכי דין להגיע למקורות ההלכתיים הנוגעים למגוון רחב מאד של סוגיות משפטיות מודרניות. לדוגמא: מורה דרך במקורות המשפט העברי (בהשתתפות פרופ' א' קירשנבאום וד"ר ד"א פרנקל); אוצר המשפט - מפתח ביבליוגרפי למשפט העברי, ב' חלקים; המשפט העברי בחקיקת הכנסת, ב' חלקים; המשפט העברי בפסיקת בתי המשפט בישראל, ב' חלקים; ועוד.

ניתן לקבל רשימה ביבליוגרפית מלאה ואף להשיג את הפירסומים עצמם, בספריית המשפט העברי של משרד המשפטים, מורשת המשפט בישראל, ת.ד. 7483 ירושלים 91074.

[76]. האגודה לרפואה ומשפט בישראל הוקמה בשנת 1972 ביוזמתו של פרופ' כרמי. בין אלפי חבריה נמנים מאות שופטים ועורכי דין יחד עם מאות רופאים וחוקרים.

[77]. פרופ' כרמי יזם, בין היתר, את הופעת הז'ורנל הבין-לאומי לרפואה ומשפט שגילונו הראשון יצא לאור בישראל בשנת 1979. בשנת 1982 נרכש הז'ורנל על ידי ההוצאה לאור של שפרינגר (היידלברג) שהחלה להוציא במתכונת של רבעון. בשנת 1985 החל הז'ורנל לצאת לאור ברציפות של אחת לחודשיים. במהלך כל השנים הללו המשיך השופט אמנון כרמי לשמש כעורכו הראשי של הז'ורנל. (רפואה ומשפט, חוברת 2, עמ' 8, 1986).

[78]. כרמי אמנון ושגיב עמירם, רשלנות רפואית ביהדות ובישראל, הוצאת תמר, חיפה (1986).

[79]. כראש מחלקת ההלכה של המכון נתמנה הרב לוי יצחק הילפרין, תלמיד חכם מובהק הנושא על כתפיו עד היום את עולו של המכון.

[80]. מכון צמת - צוותי תורה ומדע החל לפעול בשנת תשל"ז באלון שבות במסגרת "יד שפירא" (איתמר ורהפטיג, עורך תחומין, בהקדמה לכרך א (תשמ"מ).

[81]. המרכז הרפואי שערי צדק בירושלים משתמש באופן נרחב בפיתוחים של המכון הטכנולוגי בבית וגן. בתי חולים של קופת חולים רכשו מערכת של מכון צומת להפעלת מיחשוב בשבתות ובחגים. ראה: הרב ישראל רוזן, פתרונות הלכתיים לשימוש בשבת במחשב לקליטת חולים, ספר אסיא ד, 135-138.

[82]. הרב לוי יצחק הילפרין (ראש מחלקת ההלכה של המכון הטכנולוגי), שו"ת מעשה חושב, הוצאת המכון.

[83]. הלכה ורפואה - קובץ הלכה בעניני רפואה, חמישה כרכים, עורך הרב משה הרשלר, הוצאת מכון רגנשבורג, ירושלים-שיקגו, תשמ"מ-תשמ"ח.

[84]. הרפואה לאור ההלכה - מחקרים וביאורים בנושאים שונים ברפואה, ארבעה כרכים + שתי חוברות, הוצאת לקידום - המכונים הביו-טכנולוגיים בישראל - המכון לחקר הרפואה בהלכה, בעריכת חברי המכון, ירושלים תשמ"מ-תשמ"ה.

[85]. עמק הלכה אסיא - שאלות ותשובות בעניני רפואה, שני כרכים, כרך א, עורך: מרדכי הלפרין, הוצאת מכון שלזינגר וקרן עמק הלכה, ירושלים, תשמ"ו; כרך ב, עורך: אברהם שטינברג, הוצאת קרן מיכאל שארף שע"י ישיבה אוניברסיטה, ניו-יורק, תשמ"ט.

[86]. בשבילי הרפואה - הרפואה לאור ההלכה והשקפת היהדות, עשר חוברות, הוצאת בית החולים קרית צאנז ע"ש לניאדו, תשל"ט-תשנ"ג.

[87]. מאורות - רבעון הרבנות הראשית לישראל לעניני הלכה אגדה מוסר ויהדות, שלש חוברות, המערכת: הרבנות הראשית לישראל, היכל שלמה ירושלים, תשמ"מ-תשמ"א. חוברת מס' 2 הוקדשה לנושא: הרפואה לאור ההלכה.

[88]. מנחם אסף, הרפואה במקורות - לוקט מתוך תנ"ך; משנה; תלמודים; מדרשים; זוהר; רמב"ם וראשונים, הוצאת ראובן מס, ירושלים תשמ"ג. רעיון דומה ל"מדרש הרפואה" של משה פרלמן (פרק ב' לעיל), אך מדרש הרפואה (שלא הזכיר על ידי המחבר) מכיל כמות גדולה פי כמה של מקורות קדומים.

[89]. הרפואה, בטאון ההסתדרות הרפואית בישראל, עורך אחראי: פרופ' י' רותם.

[90]. בהוצאת האגף הרפואי של קופת חולים הכללית (ISSN 0334-4169).

[91]. המרצים בקורסים אלו הם מבכירי המומחים בתחומי הרפואה ביהדות, ביניהם: פרופ' א"ס אברהם; ד"ר מרדכי הלפרין; פרופ' שמואל קוטק; פרופ' אברהם שטינברג והרב יגאל שפרן.

92. הרב עובדיה יוסף נולד ב-1920 בבגדד, הראשון לציון בין השנים 1973-1983, וחתן פרס ישראל בשנת תשל"ל. ב-1945 נתמנה לחבר בית הדין הספרדי בירושלים. ב-1947-1950 שימש אב"ד בקהיר, ועם שובו ארצה שימש בבתי הדין בפתח תקוה, ירושלים ובבית הדין הגבוה לערעורים. ב-1968 מונה לרבה הראשי של תל-אביב. ספריו הרבים, ביניהם שו"ת יביע אומר 9 חלקים, יחוה דעת 6 חלקים, טהרת הבית 2 חלקים, מאור ישראל 2 חלקים, חזון עובדיה 2 חלקים, הליכות עולם 6 חלקים, ועוד, מכילים מאות תשובות ופסקים העוסקים בענייני רפואה והלכה. בעשור השישי יצא לאור משנת יוסף - הרפואה בהלכה שנערך ונלקט מתוך ספריו כולל אלפי מובאות הלכתיות הנוגעות לנושאי רפואה.

[93]. ראש כולל בית דוד בחולון, וחתנו של הרב ש"י אלישיב הנחשב, מאז פטירתו של הרב ש"ז אויערבאך, כגדול הפוסקים בעולם הליטאי. בעשור הרביעי יצא לעור ספרם המשותף של הרב זילברשטיין וד"ר יעקב רוטשילד (המנכ"ל והיוזם של בית החולים "מעייני הישועה" בב"ב) "תורת היולדת" המכיל חומר הלכתי מגוון ומאות מקורות לדינים הנוגעים ליולדת ולצוות הרפואי המטפל בה. לקראת סוף העשור יצאה לאור מהדורה שנייה של הספר.

[94]. השיעורים מודפסים ומופצים למשתתפים בלבד. חלק מהשיעורים התפרסמו בבמות שונות כגון בשבילי הרפואה, ואסיא.

[95]. כנס הרופאים הבינלאומי הראשון לרפואה והלכה מטעם ה A.O.J.S, ניו יורק, ינואר 1989.

[96]. ספר הכינוס יצא לאור כשנה וחצי אחר כך בעריכתו של פרופ' פרד רוזנר תחת השם: *Medicine and Jewish Law*, בהוצאת Jason Aronson Inc., Northvale, New Jersey

(London, 1990).

[97]. מטעם מכון שלזינגר לחקר הרפואה ע"פ התורה ובית הספר לרפואה ע"ש אלברט איינשטיין בניו יורק.

[98]. ספר הכינוס יצא לאור ע"י מכון שלזינגר ב-1996 במהדורה עברית ובמהדורה אנגלית. ספר הכינוס כולל רקע מדעי, משפטי ואתי, עם תשובות הלכתיות מגדולי הפוסקים בסוגיות רפואה אקטואליות, כפי שהוצגו במהלך הכינוס.

[99]. בהוצאת מכון שלזינגר, מרכז רפואי שערי צדק, ירושלים.

[100]. כרב המחלקה התמנה הרב יגאל שפרן, ראש מכון מרחבים, המעביר, מאז סוף העשור הרביעי, גם קורס בחירה באתיקה רפואית יהודית בבית הספר לרפואה בירושלים.

בשנת תשנ"ב קיימה המחלקה, ביוזמת ד"ר חנה קטן, יום עיון לרבנים ורופאים בנושאי "גינקולוגיה, פוריות וילודים לאור ההלכה".

נושאי הכינוס: העובר ומעמדו; פגים ויילודים; מהלך הלידה; אבחנה טרום לידתית; תכנון המשפחה; הפריות מבחנה; דימומים שמקורם מסופק; וטיפולים באי פוריות. דברי המרצים ביום העיון פורסמו בספר שיצא לאור בתשנ"ג בהוצאת המחלקה לרפואה והלכה, בעריכת הרב יואל קטן. כינוס שני דומה התקיים בחנוכה תשנ"ח; ספר המרכז את דברי המרצים אף הוא בעריכת הרב קטן יצא לאור בשנת תש"ס.

[101]. בראש מכון נהוראי עומד הרב בנימין וויס, דמות יחודית המשלבת בקיאות הלכתית רבת הקף עם ידע רפואי ונסיון מעשי במערכות הי-טק.

[102]. לפרטים נוספים ראה אסיא סא-סב עמ' 42 (תשנ"ח); 57: *JME* 3, no.1 (1997).

[103]. כתובת מרכז קבוצת הדין: toranet.medico-halacha@actcom.co.il.

[104]. האתרים מאפשרים הורדה חינם של מאמרים באתיקה רפואית יהודית, כמו גם הזמנה בתשלום של ספרות מקצועית.

[105]. הקישורים מעניינות ומעודכנות.

[106]. "פסקי דין רפואה ומשפט", יו"ר המערכת: השופטת שרה פריש, הוצאת האגודה לרפואה ומשפט בישראל עם ההסתדרות הרפואית בישראל ולשכת עוה"ד ועד מחוז ת"א (1989).

[107]. ע"א 506/88, יעל שפר נ' מדינת ישראל. פורסם עם ראשי פרקים, מבוא ואחרית-דבר מאת השופט אלון בספר הכינוס הבינלאומי הראשון לרפואה אתיקה והלכה, מכון שלזינגר, ירושלים תשנ"ו, עמ' 118-21.

[108]. (Elon M., *New Horizons in Medical Ethics* (Jerusalem: Schlesinger Institute, 1997).

[109]. ההדגשה שלי (מ' ה').

[110]. כנ"ל.

[111]. חוק זכויות החולה, התשנ"ו-1996, ספר החוקים 1591, כ"ג באייר התשנ"ו, 12.5.1996.

[112]. ראה: מ' הלפרין, התנגדות הורים לניתוח התינוק המסוכן, ספר אסיא ח, עמ' 19-31.

[113]. לדוגמה: שמואל ילינק, "הולדה בעוולה – זכויות תביעה ופיצויים" אשלי הוצאה לאור, תל-אביב תשנ"ז-1997; אמנון בן-דרור, "אימוץ ופונדקאות", קוק הוצאה לאור, תל-אביב, תשנ"ד-1994.

[114]. Rosner F. (ed.), *Pioneers in Jewish Medical Ethics* (Northvale, NJ; Jerusalem: Jason Aronson Inc., 1997).

[115]. לדוגמה ראה אנציקלופדיה הלכתית רפואית, כרך ד, ערך נוטה למות; ספר אסיא ז, שער ב - קביעת רגע המוות והשתלות לב.

[116]. ראה מ' הלפרין, "תרומת חומר גנטי בטיפול פוריות - היבטים רפואיים והלכתיים", תורה שבעל-פה, לג, קא-קטו (מוסד הרב קוק, ירושלים, תשנ"ב) ובמקורות המצויינים שם בעמ' קט וקיג; אסופת מאמרים לקראת הכינוס הבינלאומי השני לרפואה, אתיקה והלכה, (מכון שלזינגר, ירושלים, תשנ"ו), עמ' 321-327; א' שטינברג, "שיבוט בני אדם - היבטים מדעיים, מוסריים ויהודיים", אסיא סא-סב, עמ' 27-42 (תשנ"ח).

[117]. עפ"י סוטה ה, א.

וידועים דברי הגר"א מווילנא כי חז"ל רמזו לנו כאן לכתוב בפסוק השמיני של הפרשה השמינית בתורה: "קטנתי מכל החסדים..."

* מכתב זה והתשובה עליו הובאו כאן בחלקם, ניתן לראות את המכתב המלא הכולל נושאים נוספים במקורו: אסיא סה-סו (יז, א-ב), אלול תשנ"ט, 184-187.

4. אסיא סג-סד, עמ' 33-65. מובא לעיל עמ' 3-35.